

yacını hissettiler. İtalya ve İspanya'daki bazı tarikatların ön ayak olduğu bu reform sonucu Cizvit teşkilâtı kuruldu. Bir nevi münzeviler grubu olan bu teşkilât kısa zamanda büyük bir güç elde etti ve Avrupa'da yönetilen misyon hareketlerini ana unsuru olma sıfatını kazandı.

XVI. yüzyılın ortasında toplanan Trente Ruhânî Meclisi bir dizi tedbir alarak bazı esaslar kabul etti ve papalık büyük bir yetkiye kavuştu. Bu konsey sonucu Katolik kilisesi güney devletlerini, Fransa, İrlanda, Avusturya ve Polonya'yı muhafaza etti; Almanya ve Hollanda'yı da Protestan kiliseleriyle paylaştı.

Reformlardan doğan önemli bir mezhep de Anabaptist hareketidir. İsviçre'de doğup gelişen bu hareket reformları yeterli bulmamış ve onları bazı konularda eleştirmiştir. Devlete vergi ödeme, askerliğe ve resmî görevlerde çalışmaya karşı çıkan Anabaptistler kiliselerin uzun zaman zulmüne mâruz kalmış ve Avrupa kıtasından silinmişlerdir. Bugün kısmen Amerika ve Avrupa'daki bazı Protestan kiliselerine bağımlı olarak küçük gruplar halinde yaşamaktadırlar. Bu büyük reform hiziplerinin yanında XVII ve XVIII. yüzyıllarda ortaya çıkan Kuveykırılar, Metodistler, Asompsiyonistler gibi pek çok Protestan kökenli mezhep de Avrupa'da yayılma imkânı bulmuştur.

XVI ve XVII. yüzyıllarda akılcı felsefe ile Hristiyanlık dünyasında teslis* e karşı çıkan ve Hz. İsa'nın tanrılığını reddeden görüş, kilisenin Ariusçu sapıklık olarak nitelendirdiği Unitarian hareketini ortaya çıkardı. Unitarian hareketinin kökeni, VIII. yüzyılın sonunda İspanya'da Urgelli Felix'in (ö. 818) İslâm'ın etkisinde kalarak teslisi reddetmesine kadar çıkar. Bu hareket XVI ve XVII. yüzyılda

Polonya ve Macaristan'da gelişmiş ve revizyona uğramış görünür. Daha sonraları İngiltere ve Amerika'da tutunmuştur. Michael Servetus (ö. 1553), Giorgio Blandrata (ö. 1563), Francis David (ö. 1579), Fausto Sozzini (ö. 1604), John Biddle (ö. 1662) ve Joseph Priestley (ö. 1800) önde gelen Unitarianlar'dır. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da din, bilimin ve teknolojinin getirdiği yeniliklerle ve bunların sosyal alana yansımalarıyla özellikle orta sınıf arasında güç kazandı. Genel olarak dinin akide yönünden ziyade ahlâk yönüne ağırlık verildi. Misyonerlik faaliyetleriyle politika da bu tarihten itibaren iç içe girmiş ve din devletin, günlük hayatın ihtiyaçları için kullandığı bir araç haline gelmiştir.

XIX. yüzyılda kilisede birtakım modernleştirme hareketleri başlatılmışsa da Papa X. Pius'un karşı çıkmasıyla revizyon ihtimali ortadan kalkmıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren sosyalist fikirlerin gelişmesiyle Avrupa'da din ikinci plana düşmüş ve ancak inanç düzeyinde halk kitleleri arasında varlığını sürdürmüştür. Milliyetçiliğin gelişmesiyle birlikte Hristiyanlık'tan doğan antisemitik hareket, ırk ve dini kitleler arasında birleştirici bir konuma sokmuştur. Sosyalist ülkelerin ortaya çıkışı ile birlikte din Sovyetler Birliği gibi katı merkeziyetçi sistemlerde önemini kaybetmişse de son yıllarda önce Polonya'da ve daha sonra diğer Doğu Avrupa ülkelerinde yönetimlere karşı gelişen hürriyetçi halk hareketlerinde çok önemli rol oynamıştır. Bu ülkelerde kiliseler halk hareketlerini desteklemenin ötesinde halkı harekete geçirmiş ve ayaklanmaları yönlendirmişlerdir. Özellikle 1989'da otoriter komünist yönetimlerin iş başından uzaklaştırılmalarından sonra oluşan yeni siyasi yapı içerisinde, din hürriyeti konusunda daha

olumlu bir yol takip edilerek kapalı mâbedlerin açılmasına izin verilmiştir. Sovyetler Birliği'nde de 1985'ten bu yana uygulanan "glasnost" ve "perestroika" çerçevesinde halka bazı yeni haklar sağlanmaya başlandığı gözlenmektedir.

XX. yüzyılda kuzey ülkelerinin Protestanlığı ve güneyin Katolikliği sabit olmakla beraber bu ayırım net bir farklılık ortaya koymamaktadır; ancak daha tutucu bir Katoliklik'ten bahsedilebilir. Bu haliyle Katoliklik Protestanlığa göre daha merkeziyetçidir; Protestanlık ise daha açık bir tavırla Avrupa'nın misyon faaliyetini elinde tutmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Clemen, *Religions of the World*, London 1931, s. 176, 177, 179, 183, 188, 189, 190, 217, 218, 220, 227, 228, 243, 252; E. McNall Burns, *Western Civilizations*, New York 1958, I, 147, 148, 215, 434, 457, 465, 467, 468; C. Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi* (trc. Semih Tiryakioğlu), İstanbul 1960, s. 79, 93, 99, 177, 178, 179; G. R. Elton, *Reformation Europe*, London 1963, s. 210, 211; J. Michell, *Astron Archaeology*, London 1977, s. 12, 13, 14; Günay Tümer — Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988, s. 174-175; H. O. Evenneft, *The Reformation*, London, ts., s. 8, 9, 15, 16, 26, 27; J. Lebreton, *Gnosticism, Marcionism and Manicheism*, London, ts., s. 19, 20, 25, 26; P. Hughes, *The Church in the Christian Roman Empire*, London, ts., s. 2, 3, 7, 8; "Europe", *EJd*, VI, 974-976; Edv. Lehmann, "Cristmas Customs", *ERE*, III, 608-610; A. H. Keane, "Europe", *a.e.*, V, 593; H. J. Rose, "Festivals and Fasts (Greek)", *a.e.*, V, 857-863.

KÜRŞAT DEMİRCİ

II. TARİH

Avrupa Kavramı. Coğrafi tanımlaması dışında "Avrupa", tarihi ve felsefî anlamı itibarıyla çok geniş ve zamanla artan bir çağrışım zenginliği içinde günümüze erişmiş bir kavramdır. İlkçağ'larda değişik anlamlar kazanmış olan bu kelime milâttan sonra 400'lerde Akdeniz havzasının yazılı kaynaklarında, Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz bölgesinin kuzey kısımları için kullanılırken Roma dünyası dışında daha farklı tanımlamalarda anlam bulmaktaydı. Avrupa kavramı VI. yüzyılda genel olarak Galya-Kuzey Alpler havzasını tanımlamaktaydı. Kelime genelde pek kullanılmamakla beraber ihtiva ettiği anlam pek yabancı gelmemekteydi. Geç-Antike boyunca Avrupa kavramı zihinlerde "Roma dünyası" (*Orbis Romanus*) ve "imparatorluk" (*imperium*) kavramlarından pek uzak olmayan bir yer işgal etmiştir. Roma İmparatorluğu bünyesinde "Orient" (Şark) ve "Occident" (Garb) ayırımı bilinen bir şey-

Vatikan'dan
bir görünüş -
Roma /
İtalya

di. Ancak bu iki kelime VIII. yüzyılın ortalarına kadar yekpâre bir dünyanın ikine ayrılmışlığından çok bunun bir ve aynı bütüne aidiyeti ve bir bütün içinde ortaklaşa yer aldığını ifade etmekteydi. Zamanla kilise siyasetinin geliştirdiği şartlardan kaynaklanan bu iki kavram arasındaki uzaklaşma, VIII. yüzyıldan sonra birbirine anlamca zıt iki kavramın oluşmasına yol açtı. Şuur altında zaten mevcut olan Roma ve Grek zıddiyeti kilisenin parçalanmasına paralel olarak gelişti.

Genellikle "barbar" adı ile anılan kavimlerin göçü, Got ve Hun akınları ve istilâları, sadece Roma coğrafyasında yer edinen hristiyan dünyasının kuzey kısımlarını değil bu kuzey kısmının kıtadaki kuzey sınırlarını da Avrupa telakkisi içine almıştır. Roma-hristiyan dünyasını tehdit eden barbarlara karşı gösterilen direnişler Avrupa kavramının gelişmesinde etkili olmuştur. Böylece bir VIII. yüzyıl kroniği, Karl Martel'in (714-741) Araplar'a karşı verdiği mücadele münasebetiyle, bir daha birkaç yüzyıl boyunca kullanılmayacak olsa bile Avrupa tabirini açık olarak ve hristiyan-Roma karakteri içinde ilk defa belirtmekteydi. Avrupa kelimesi, ihtiva ettiği kavramın tarihî gelişimi içinde sadece ve belki de ilk defa, Büyük Karl (Karolus Magnus, 768-814) zamanında üstün bir rol oynamıştır. Karolenjler devrinde Roma İmparatorluğu'ndan büyük farklılıklar gösteren Franklar'ın bütün Frank boylarını çok aşan hükümrânlık sahalarını kapsayabilecek yeni bir terminolojiye ihtiyaç duyulduğunda Avrupa tabiri uzun bir zaman için isabetli bir tanımlama

getirmiş ve hatta zaman zaman Büyük Karl İmparatorluğu'nun adlandırılmasında kullanılır gibi olmuştur. Bu imparatorluğun yıkılmasıyla beraber, özellikle Roma'nın faaliyetleri neticesinde, Karolenjler'le benzerlik kazanan ve Karlman İmparatorluğu çağrışımı yapan bu Avrupa tabirinden uzaklaşıldı ve Avrupa siyasî bir terim olarak yerini bu anlamda "imperium"a bırakıp ikinci planda kaldı ve unutuldu. Kelimenin Ortaçağ'lar boyunca zaman zaman hatırlanması ise ancak Karolenj geleneğinin söz konusu edilmesi vesilesiyle oldu. Geç-Ortaçağ'lardaki (XIII. yüzyıl) Latin-hristiyan dünyasının hristiyan olmayanlarca (Türk-Tatar / Moğol) tehdit edilmesi, ortak direniş mefhumu olarak Avrupa kavramını tekrar ortaya çıkardı. Özellikle XV. yüzyıldan itibaren baş gösteren Osmanlı-Türk tehlikesi, Avrupa tabirinin günümüze kadar yaygın olarak kullanılması sağladı ve "popülerize" etti.

"Mânevî ve felsefî" anlamdaki Avrupa'nın sınırları ise, 1. Grek-Latin dünyasına ve medeniyetine mensup olup, bu dünyanın dili, felsefesi, edebiyatı, mitolojisi ile yoğurulmuş bulunmak, 2. Katolik hristiyan olmak, 3. Rönesans'ı, Reform'u ve karşı-reformu yaşamış olmak şeklinde çizilebilir. Coğrafi Avrupa bu üç kısıta göre değerlendirilirse bunun, "Garp âlemi" de (Abendland) denilen günümüz Batı Avrupa ülkelerini içine aldığı ve Yunanistan hariç bugünkü Avrupa Topluluğu devletleriyle denk düştüğü görülür. Bunun dışında kalan Yunanistan dahil bütün Balkanlar ve Rusya, dolayısıyla bütün Ortodoks dünyası (Doğu Avrupa), bu kültür bütünlüğünün dışında kalan ve bu dünyaya yabancı (barbar) olan bölgeler kabul edilmekteydi.

Bu anlamda Avrupa, Roma İmparatorluğu'nun enkazı üzerine kurulan Katolik hristiyan dininin ruh verdiği, kuzeyden gelen ve Akdeniz kültürüne giren çeşitli kavimlerin karışımıyla oluşan bir küçük devletler dünyası olarak ortaya çıkmıştır. Ancak 800'lerde Büyük Karl zamanında bile Hristiyanlık henüz coğrafi Avrupa'nın çok küçük bir kısmına yayılabilmiş ve zaman zaman tamamen ortadan kalkabileceğine dair çok ciddi endişeler de duyulmuştur. Nitekim İspanya bir asırdan beri müslümanların elindeydi. İtalya, Fransa, bugünkü Almanya'nın bir kısmı, İngiltere ve İrlanda'nın bir bölümü ve nihayet Balkanlar'ın özellikle sahil şeritleri Hristiyanlığın yayıldığı yerlerdir. Böylece Hristi-

yanlığın yaygınlaştırılması başta gelen faaliyetlerden biri olmuştur. Hristiyanlığın yayılmasında gezici, kolonize edici rahip ve azizler önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle Aziz Benedik (ö. 543) ve tarikatı bu alanda en kalıcı hizmeti verdi. Hristiyanlık, Baviera ve Yukarı İtalya'dan başlayan Katolik misyonerliği ve aynı zamanda Bizans tarafından sürdürülen faaliyetlerle birlikte yayılmasını devam ettirdi. 865'te Bulgarlar artık Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Böylece Balkan yarımadasında Hristiyanlık önemli bir gelişme kaydetmeye başladı. Hristiyanlaştırma ile Slav devletçikleri de yavaş yavaş ortaya çıktı. İlk kurulan Slav devleti olarak Hırvatistan, daha sonra IX. yüzyıl ortalarında Büyük Moravya Devleti teşekkül etti. Hristiyan misyonerleri coğrafi Avrupa'nın fethine, özellikle Avarlar'ın bir tehdit unsuru ve engel olmaktan çıkartılmaları ile (798) daha büyük bir hızla devam ettiler. Papalık ileri noktalarda ilk piskoposluklarını kurmaya (Ölmütz / Bohemya, Gnesen / Polonya, Gran / Macaristan), ilk hristiyan krallarını "aziz", taçlarını ise "kutsal" ilân etmeye başladı. Macar Kralı Aziz Stephan (997-1038) ve Macarlar'ın kutsal Stephan tacı, Moskova Knezi Aziz Vlademir (979-1015), Bohemya Kralı Aziz Wenzel (ö. 929) olarak adlandırıldılar. Hristiyanlık yavaş yavaş politik ve kültürel bir zaruret, siyasî yönden ayakta kalabilmenin vazgeçilmez bir şartı haline geldi. Doğu Roma, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ve papalık tarafından desteklenmenin ilk ve son şartı hristiyan olmaktır ve misyonerlik X. yüzyıla kadar süren bu ilk büyük kolonizasyon ile beraber yürüyerek gelişti ve yayıldı.

Ortaçağ Avrupası. Fransa, Almanya ve İtalya'nın büyük bir kısmını idaresi altına alan, Bohemya ve Orta Tuna bölgelerine kadar hükümrânlığını genişleten Büyük Karl, Pannonya'da (Macaristan) kurulmuş olan Avar Devleti'ne son verdi (795-796). Slavlar'a karşı kazandığı büyük başarıları ve büyük hükümdarlık vasıfları yüzünden Karl'ın ismi (Slavca "Korol"), bütün Slav dillerine "hükümdar" karşılığı olan kral kelimesini kazandırdı. Bununla beraber Avar tehlikesinin ortadan kalkmasıyla başlayan ve bir asır kadar devam eden Tuna havzasının kolonizasyonu ve dolayısıyla hristiyanlaştırılma faaliyetleri Macarlar'ın ortaya çıkmalarıyla sonuçsuz kaldı (895). Macar tehlikesi ancak Alman Kralı I. Otto'nun (936-973, 962'den beri Kutsal Roma Germen imparatoru) Augsburg'u muhasara

Roma - Germen İmparatoru V. Karl

eden Macarlar'ı ağır bir hezimete uğrattığı Lechfeld Zaferi ile kesin bir şekilde yok edilebildi (955). Bu büyük hezimet Macarlar'ın sonraki yıllarında Orta Tuna havzasını yurt edinerek yerleşmelerine, kısa bir zaman sonra da Hristiyanlığı kabul etmelerine yol açtı.

1000 senesi Avrupa'da yalnızca kronolojik olarak bir dönüm noktası olmadı, aynı zamanda hristiyanları kıyamet vaktinin geldiği beklentisi içine sürükledi. Bu korkulu bekleyiş ve Hz. İsa'nın yeryüzüne inerek "1000 yıl sürecek Tanrı devleti"ni kuracağı inancı, Avrupa'nın henüz Hristiyanlığın yayılmadığı geniş bölgelerine doğru büyük bir misyonerlik faaliyetine sebebiyet verdi. Wareger ülkesine (Kiev / Rusya), Dinyeper'in öte yakalarına kadar uzanan bu misyonerlik faaliyetleri Hristiyanlığın yayılmasını sağlarken kıyamet beklentileri derin ve koyu bir dindarlığı ortaya çıkardı. Avrupa'nın pek çok yerinde büyük katedraller, bu korkulu bekleyişin mutlu sonuna bir şükran nişanesi olarak yükselmeye başladı. 1000 yılı bütün Avrupa'da, tarihin Hz. İsa'nın doğumu (milât) ile başlatılmasının da yaygınlık kazandığı bir yıl oldu. Böylece Hristiyanlığın zaferi neticesinde eski barbar kavimleri, yerlerini yavaş yavaş örneklerini Bizans'tan, Bulgar, Rus veya Alman Krallığı'ndan alan, Hırvat, Çek, Macar, Polonya gibi büyük ve yeni hristiyan devletlerine bıraktı.

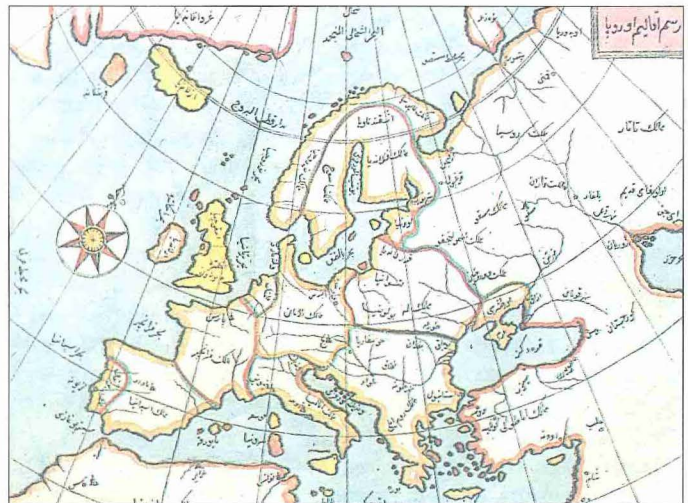
Roma'nın diğer piskoposluklardan daha üstün bir mevkiye sahip olması ve Şark'taki kadim piskoposluklar üzerinde üstünlük iddiaları IV. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ortaya atılmaya ve giderek açıkça tartışılmaya başlandı ve Avrupa'nın siyasî gündeminde papalığın önemli bir yer işgal etmesine yol açtı. Roma başpiskoposunun üstünlüğü I. Leo'nun papalığı zamanında (440-461) kuvvet buldu. Ancak papanın, Hz. İsa'nın halefi ve havari Petrus'un vekili olduğu ve yanılmazlığı gibi iddiaları, Hz. İsa'nın şahsiyeti üzerinde yoğunlaşacak tartışmalar, sadece Katolik kilisesinin teşkilatlanma süresinde değil Doğu ve Batı kiliselerinin bu konulara dair görüş farklılıklarından ve "cihanşümullük" iddialarından ötürü, birbirlerinden kesin bir şekilde uzaklaşmalarında da önemli bir rol oynadı (1054, "Büyük İ'tizal"). Papanın otoritesinin dünyevî güçler üzerinde olması gerektiği inancı, piskoposların dünyevî otorite olarak tayinlerine karşı verilen mücadele ile doruk noktasına çıktı. Papalar yalnız kralları değil, başlarına taç geçirdikleri

ni de Kutsal Roma'nın takdis ettiği "imparator" olarak yüceltip kutsamaktaydı. Kilisenin genel telakkisi içinde, kili-se ve ilâhî kanunlara dayanmayan dünyevî hükümdarlıkların hiçbir değeri olmayacağı inancına geçerlilik kazandırılmak istenmekteydi. Bu durumda papalar ve hükümdarlar arasında piskoposların dünyevî güçlerce tayin edilemeyeceği meselesinden doğan çatışma, Papa VII. Gregor'un Kaiser ve Alman Kralı IV. Heinrich'i afaroz etmesiyle had safhasına ulaşan büyük bir mücadeleye yol açtı (1075-1077). Ruhanî ve cismanî önderlik iddialarına kuvvet kazandıran papalık, Haçlı seferlerinin (1096-1270) oluşturulmasında birinci derecede mesul idi. Ancak hükümdarlıkların da "mukaddes yerler"in kurtarılması bahanesiyle, olaydan iktisadî ve şahsî güç politikalarını geliştirmek amacıyla istifade etmeye çalışmaları ve hedefini saptırmaları, Haçlı zihniyetinin görünüşteki saf dinî karakterine gölge düşürdü. XIV. yüzyılda uzun bir müddet (1309-1377) Roma yerine Avignon'da oturmak zorunda bırakılan papalar bu zaman zarfında Fransa krallarının politikalarına hizmet eder bir hale düştüler. İngiltere ile "Yüzyıl savaşları" (1339-1453) olarak bilinen mücadelelerden sonra feodal güçlerin de zayıflamış olmasından faydalanarak millî birliği kurma imkânını bulan Fransa kralları yeni bürokratik kadroları, düzenli maliyeleri ve sürekli ordularıyla ön plana çıkacak merkezî bir idarenin temellerini atmaya muvaffak oldular. Böylece Fransa'ya benzer tarzda İngiltere, İspanya, İsveç, Danimarka, Norveç gibi millî bünyeli devletler yükselmeye başlarken asıl unsuru Almanlar'a dayanan ve Habsburg hânedanınca temsil edilen

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu (Alman İmparatorluğu), irili-ufaklı yüzlerce siyasî üniteden (Territorial Maechte) müteşekkil, karışık ve karmaşık bir yapıya sahipti ve Venedik, Ceneviz cumhuriyetleri, Floransa, Milano dukalıkları, Napoli Krallığı, papalık hükümetinin teşkil ettiği İtalya ile birlikte parçalanmış durumlarından kurtulamamışlardı. Öte yandan XIV-XV. yüzyıl Avrupa'sı, tam veya yarı bağımsız ülkelerin birbirleriyle yaptıkları birçok ittifak ve ittihatlar ile de dikkati çeker (Polonya-Macaristan, 1370; Polonya - Litvanya, 1386; Kastilya - Aragon, 1479; İsviçre Konfederasyonu, "Hansa" ticaret şehirleri ittihatı vb. gibi).

Fransa karşısında Avrupa'nın diğer bir büyük gücünü temsil eden Habsburglar, Burgonya (1477-1493) ve Macaristan'a (1526) kadar uzanan genişlemesiyle, imparatorluğun sınırlarını askerî yönden güçlü Fransa'ya ve Osmanlılar'a karşı korumak ve iki cephele bir savaş sürdürmek zorunda kaldılar. İspanya krallarıyla akrabalık kuran Habsburglar 1516'da İspanya topraklarının da mirasçısı oldular. Böylece Avrupa'nın önemli bir kısmında ve İspanya'nın geniş sömürgele-ri vasıtasıyla dünyanın pek çok yerinde "üzerinde güneş batmayan" bir cihan imparatorluğunun temsilcisi haline geldiler. V. Karl (Charles Quint, Şarlken) devri (1519-1556) Habsburglar'ı ile Ortaçağ'daki imparatorluk ideali tekrar canlanır gibi olduysa da Fransa ve özellikle Osmanlılar'la olan uzun ve zorlu mücadeleler, içte reform hareketinin yarattığı bölünmeler ve sebep olduğu karışıklık, V. Karl'ın 1555'te yapılan Augsburg Din Barışı'nın ardından tahttan çekilmesine (1556) ve imparatorluğun bölünmesine yol açtı. İspanya dünyası oğlu (II.)

Kâtib
Celebî'nin
Cihannûmâ
adlı eserinde
Avrupa
kitasını
gösteren
harita
(İstanbul 1145,
vr. 99*)

Philipp'e, imparatorluk unvanı ile Alman dünyası ise kardeşi Ferdinand'a kaldı.

Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform. XIV, XV ve XVI. yüzyıllar Avrupa'da hümanizm, rönesans, coğrafi keşifler ve dinde reform gibi büyük olayların meydana geldiği devir olmuştur. Özellikle İtalya'da yeşeren hümanizm (studia humanitatis), çeşitli okul ve üniversitelerde "gramatik", "retorik" ve "poetik" öğretilmesi yanında "antike"nin de incelenmesinde önemli rol oynadı. Antikçağ eserleri İslâm dünyası vasıtasıyla unutulmaktan kurtuldu ve yeniden hatırlandı. Böylece XV-XVI. yüzyıllarda Avrupa'da sonradan "Yeniden Doğuş" (Renaissance) adıyla anılacak olan ve orta zamanları sona erdiren bir devir başladı. Matbaanın icadı ve basım tekniğinin ıslahı bu gelişmeyi yaygınlaştırırken Portekiz ve İspanyollar'ın önderliğindeki büyük coğrafi keşifler, dünya hakkındaki o zamanlara kadar gelen yanlış ve kısıtlı bilgileri temelden sarstı ve değiştirdi. İslâm âlemindeki doğru inanışın aksine dünyanın yuvarlak olduğu fikri hâlâ tartışmalara yol açarken bilinmeyen yeni kıtaların keşfi, kısa zamanda Avrupa'ya umulmadık bir zenginlik sağladı. Dünyanın birer Portekiz ve İspanyol blokuna ayrılması (Torde-sillas Antlaşması, 1494) ve geniş sömürge imparatorluklarının kurulmasıyla sonuçlanan büyük coğrafi keşifler Eski Dünya'nın bilinen ticaret yollarını da değiştirdi. Avrupa'nın Atlantik sahillerinde yer alan limanları giderek önem kazandı ve süratle gelişti. Akdeniz ticareti ise geçirdiği sarsıntıya rağmen yine de eski önemini korudu. Keşfedilen yeni kıtalardaki eski medeniyetler (İnka, Aztek-Maya kültürü) acımasızca imha ve vahşice talan edildi. Buhalardan Avrupa'ya taşınan gümüş ve altın, başta İspanya, Portekiz olmak üzere, XVI. yüzyılda Avrupa'yı büyük bir enflasyona sürükledi ve "fiyat hareketleri"nin (prices revolution) içine düşürdü. Yeni sömürgelerdeki insafsız uygulamalar ise kısa zamanda yerli ırkların tamamen imhasına varacak kadar vahşi şekiller aldı. Yok olan iş gücü, "Kara Afrika"dan taşınacak kölelerle telâfi edilmek istendi. Böylece başlayan zenci köle kullanımı ve ticareti, büyük coğrafi keşiflerle dünyaya açılan ve onu kısa zamanda sömürgeleştirmeye başlayan Avrupa'nın hristiyan ahlâkına ve hümanist telakkisine hiç de ters gelmedi.

Mutlak Katolik-hristiyan karakteri yüzünden Rönesans, genelde "mânevî-fel-

sefi" anlamdaki Avrupa'nın malı olmuş ve bu dünyanın sınırlarını pek aşamamıştı. Yine aynı dünyada büyük çalkantılara yol açan reformasyon hareketi uzun ve kanlı mücadelelerden sonra Katolik kilisesinin parçalanması neticesine doğurdu. Daha önce Bohemya'da kendisine has karakteri içinde Johann Hus'un (ö. 1415) başlattığı reform hareketi, Almanya'da Martin Luther (ö. 1546), Fransa'da Johann Calvin (Jean Cauvin, ö. 1564), İsviçre'de Ulrich (Huldreich) Zwingli (ö. 1531), Macaristan'da Matthias Birö, Erdel'de Johann Honter (ö. 1549), Polonya-Litvanya'da Johann Laski (ö. 1560), İskoçya'da John Knox (ö. 1572), İngiltere'de başında bizzat kendisinin bulunduğu "millî" bir kiliseyi hedefleyen Kral VIII. Henry tarafından sürdürüldü ve papalığın cihanşümül (Katolik) mutlak otoritesini sona erdirdi. Bu harekete karşı Katolik kilisesinin giriştiği "karşı reformasyon" faaliyetleri, Katolik ve Katolik olmayanlar arasındaki çatışmaları şiddetlendirdi. Fransa'da Katolik olmayanlar (Hugenotlar) kanlı bir şekilde takip edildi. Hatta bir Aziz Barthelemy gecesinde yapılan katliam hareketi, en az 20.000 Hugenot'un öldürülmesine yol açtı (24 Ağustos 1572).

Koyu Hristiyanlığa dayanan millî hislerin hâkim olduğu, korkunç engizisyonun bulunduğu ve bizzat kilisenin kendisini ıslah ettiği İspanya'da Protestanlık yayılma imkânı bulamadığı gibi bu dinî taassup ve hoşgörüsüzlük, memleketteki müslüman ve yahudilerin sürülmeleri ve yok edilmeleriyle sonuçlandı. Böylece İslâm'ın 700 yıllık izi kısa zamanda tamamen silinerek "yeniden fetih" (reconquista) tamamlanmış oldu. Öte yandan Katolik kilisesi reformistlere karşı sürdürdüğü mücadelede (karşı reform), özellikle 1534'te İgnatius von Loyola (Inigo Lopez de Loyola, ö. 1556) tarafından kurulan Cizvit tarikatının (Societas Jesu) faaliyetleriyle nisbî bir başarı kaydederek kaybettiği eski cemaatinin bir kısmını tekrar kazanmaya muvaffak oldu ve geri kalanların da kalplerine güven verecek vasıtaları ustaca kullanmasını bildi. Bunun yanı sıra Osmanlı ilerlemesi karşısında içte siyasî ve sosyal birliğin sağlanması gereği, Almanya'da Luther mezhebinin yerleşmesinde, tutunmasında ve nihayet 1555'te resmen tanınmasında en önemli sebeplerden birini teşkil etti.

İspanya ve Portekiz sömürge imparatorlukları ise uzun ömürlü olmadı. II.

Philipp devri (1556-1598) İberik yarımadasında siyasî bütünleşmeyi sağladı. Nitekim Portekiz Kralı Sebastian'ın (1557-1578) Fas seferinde maiyeti altında bulunan çok sayıdaki Portekiz asilzadesi ile birlikte öldürülmesi (Alkazar Savaşı, 1578) sonucunda İspanya Portekiz'i zaptederek birleşmeye zorladı (1580-1640). Ancak ortak sömürge imparatorluğunun çok geniş topraklarına zamanla yeni sömürge devletleri olarak yükselen İngiltere ve Hollanda tarafından el konulmaya başlandı. 1571'de İnebahtı Zaferi'nin kazanılmasındaki payı ile gözler önüne serilen ve "Yenilmez Armada" adıyla şöret kazanan İspanyol deniz gücü, İngiltere'ye karşı girişilen mücadelede ağır bir mağlûbiyete uğradı (1588). Böylece dışta İspanya deniz hâkimiyetine ve İngiltere'yi istilâ tehdidinde son veren, içte ise dinî ve siyasî birliği sağlamlaştıran I. Elizabeth devri (1558-1603) İngiltere'si büyük bir hızla ve bir ada olmasının sağladığı bütün imtiyazlarla dünya ticaretine açıldı. 1554'te Moskova Kumpanyası, 1581'de Levant Kumpanyası, 1600'de Doğu Hindistan Kumpanyası kuruldu ve 1584'te ilk sömürge olarak Virginia'ya yerleşildi. Böylece İngiltere kısa zamanda, kıta Avrupa'sını devamlı surette meşgul eden dinî karışıklıklardan, uzun ve yıkıcı savaşırlardan uzak kalmış bir halde önde gelen bir Protestan güç olarak yükseldi.

XVII. Yüzyılda Avrupa. XVII. yüzyılda, İngiltere'nin de yardımlarıyla İspanya'ya karşı 1568'de başlayan uzun bir mücadeleden sonra bağımsızlığını elde eden (Haag Barışı, 1648) yedi Felemenk vilâyeti, içlerinde en kuvvetlileri olan ve oluşan siyasî yapıya da adını veren Hollanda'nın önderliğinde bir birlik sağladılar. İspanyol ve Portekiz sömürgelerine yapılan saldırılarla Güney Afrika'da, Hindistan'da (Doğu Hindistan Kumpanyası 1602; Batı Hindistan Kumpanyası 1621), Güney ve Doğu Asya'da Hollanda sömürge imparatorluğu oluşmaya başladı. Böylece Hollanda kısa zamanda ticarî ve malî gücü ile Avrupa'nın önde gelen devletlerinden biri oldu. Bu üstün durumu, XVII. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere tarafından tehdit edilmeye başlandı. Oliver Cromwell devrinde (1653-1658), özellikle Hollanda'ya ticarî yönden ağır bir darbe vurabilecek olan "Seyrüsefâin kanunu"nun (Navigation Act. 1651) ilânıyla iki devlet denizlerde uzun yıllar sürecektir bir dizi savaşırlara giriştiler (1652-1654, 1665-1667, 1672-1674). Bu savaşlar sonunda Hollanda en önde gelen ticarî

güç olma vasfını İngiltere ile paylaşmak ve İngiltere ile beraber bir ticaret devi olarak siyasî hayatını sürdürmeyi kabullenmek zorunda kaldı. Ancak Avrupa'nın en zengin finans merkezlerinden biri olma durumunu korudu.

Avrupa'nın "mânevî-felsefî" sınırında yer alan ve Katolik dünyasının uç kalelerinden biri durumunda olan Polonya (Lehistan), "İkinci Roma" sayılan Bizans'ın düşüşünden (1453) sonra Ortodoks âleminin merkezi ve kalbi olduğu iddiasındaki Rusya karşısında (Moskova = Üçüncü Roma) bir karşı kutup olarak yer almaktaydı. Başlangıçta reform hareketi burada da etkisini göstermişti. Ancak karşı reform, kazanılan bu başarıları süratle yok etti. Neticede Polonya tekrar bir Katolik kalesi haline geldi. Polonya'nın XIV. yüzyılda Macaristan ile aynı şahsın hükümdarlığı altındaki birliği, ortak kraları olan Macar Kralı I. Ludwig'in (Louis) ölümüyle dağılmıştı (1382). Polonya'nın Litvanya ile giriştiği yeni birleşme (1386) sonucunda meydana gelen Jagiellon hanedanı çöküşüne kadar (1572) Polonya'ya altın devrini yaşattı. Bu birleşme ile Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan, Alman ve Rus âleminin arasında, dolayısıyla Doğu ve Batı kiliselerinin buluşma ve çatışma noktalarında bir "tampon" durumunda bulunan Lehistan XVIII. yüzyıl sonuna kadar bu mevkiini korumaya çalıştı. Ancak iç karışıklıklar parçalanmasında ve Avrupa'nın coğrafi haritasından tamamen silinmesinde (1795), en az çevresinde oluşan büyük devletler kadar (Rusya-Avusturya-Prusya) kötü bir rol oynadı.

Mezhep mücadeleleri ve bunu bahane eden devletlerin hâkimiyet kurma politikaları, Otuz yıl savaşı (1618-1648) ve ardından Kuzey Savaşı (1654-1661, 1667) Avrupa'yı bir kan ve yıkım alanı haline getirdi. Otuz yıl savaşlarının önce bir din çatışması halinde başlayan mücadeleleri kısa zamanda Avrupa'nın Katolik ve Protestan devletleri arasında cereyan eden büyük bir savaşa dönüştü. İmparatoru, kral ve prensleri dahil sayıları 300'ü bulan hükümdarlarıyla Alman âlemi, Fransa, İsveç, Danimarka, Polonya kralları, bu uzun ve kanlı mücadelede çok defa değişen taraflar halinde yer aldılar. Mücadele 1630'dan sonra İsveç Kralı II. Gustaf Adolf'un, 1635'te müttefik olarak Fransa'nın da katılımıyla tam bir Avrupa savaşı halini aldı. Paralı ordu organizatörlerinin temini, savaş masraflarının savaşılan yerlerden karşı-

lanması ve askerlere işgal edilen bölgelerde yağma yapma izni verilmesi gibi uygulamalarla sürdürülen bu dehşetli savaş geniş bir tahribata, halkın açıkça katledilip soyulmasına yol açtı. Savaş alanı olan Almanya'da nüfus azaldı, şehirler yıkıldı ve yakıldı, bazı bölgeler % 70'lere varacak kadar nüfus telefâtına uğradı, genel nüfus ise 15'ten 10 milyona düştü.

Avrupa'yı kasıp kavuran bu korkunç savaşlar Münster'de Fransa, Osnabrück'te İsveç ile yapılan barış antlaşmalarıyla sona erdi (Westfalya Barışı, 1648). Burada 1555 Augsburg Din Barışı, Calvinistler'i de içine alacak bir şekilde yeniden tasdik edildi. Savaşın ağır tahribatına uğramış Alman imparatorluk camiası çözülmeye, Habsburglar (Avusturya) bu camiadan ilk defa uzaklaşmaya başladılar. Avrupa'da bir Habsburg üstünlüğü tehlikesi uzaklaştırıldıysa da Fransa, İsveç ve Hollanda gibi devletler Avrupa'nın yeni büyük güçleri olarak yükseldiler. Barışla beraber bütün Avrupa'yı giderek daha fazla laik temellere oturtacak olan, dinî bir hoşgörü (tolérans) telakkisinin hâkim olacağı akıl ve Aydınlanma çağı denilen yeni bir devir başladı.

Westfalya Barışı, Alman İmparatorluğu ile Fransa ve İsveç arasında bir barış devri açmış olmakla beraber Almanya dışında taraflar bir müddet daha savaşlara devam ettiler. Fransa ile İspanya arasında 1652'den beri bir savaş sürmekteydi. Otuz yıl savaşlarını hezimetle kapatan Almanya'dan artık herhangi bir yardım ummayan İspanya, aynı zamanda kıta dışında kendi sömürge imparatorluğunu da Hollanda ve İngiltere'ye karşı korumak zorunda kalıyordu. İspanya'nın bu durumu sömürgecilik tarihinde yeni bir çağın başlamak üzere olduğunun işaretiydi. Artık dünyanın papaların aracılığıyla İspanya ve Portekiz arasında bölüşüldüğü devirler geçmiş ve yapılan anlaşmalar geçerliliklerini kaybetmişlerdi. Böylece dünyanın yeniden paylaşılması söz konusu olmaktaydı. Nitekim birçok eski İspanyol ve Portekiz sömürgesi Hollanda ve İngiltere'nin eline geçmeye başladı. Fransa'da IV. Henry (1589-1610) ve Kardinal Richelieu zamanından beri sömürge politikasına hız verildi ve bu yolda büyük başarılar kaydedildi. Karayip denizi ve adaları, o zamanlar sömürge politikası takip eden bütün Avrupa devletlerinin ele geçirmek istedikleri yerlerdendi. Bu adalar hem İspanyol-Orta Amerikası'na bir giriş kapı-

sı durumundaydılar, hem de zengin şeker kamışı ürünü ile dikkatleri çekmekteydiler. Bu bölgeye yönelik mücadelelerde Cromwell devri İngiltere'si başarılı oldu. İngiltere 1654'te Fransa'nın yanında İspanya'ya karşı savaşa katıldı ve bu sayede 1655'te Jamaika'yı ele geçirdi. İspanya ile Fransa arasında Pirene Antlaşması (17 Kasım 1659) yapıldığında 100 yıldan beri geçerli olan İspanya dünya hâkimiyeti sona ermişti. Bu barışla İngiltere ve Fransa sömürge dünyasının en büyük isimleri haline geldiler. Fransa ayrıca Avrupa'nın en güçlü devleti olarak yükseldi ve Avrupa'da bir Fransız devri başladı.

Avrupa'daki Fransız üstünlüğü kuzeyde İsveç ile rakipleri arasında yapılan barış antlaşmalarında da kendisini gösterdi. 1655'te başlayan I. Kuzey Savaşı 1660'ta sona erdiğinde İsveç Fransa'nın nüfuzu sayesinde Polonya, Danimarka, Hollanda, Rusya, Brandenburg (Prusya) ve Kaiser'in elinden kurtulabilmiş ve uygun şartlarla bir barış yapma imkânı bulmuştu (Oliva Barışı, 3 Mayıs 1660). İsveç ile Rusya arasındaki savaş da yapılan Kardis Barışı (21 Haziran 1661) ile sona erdirilmiş ve Rusya'nın Estonya ve Litvanya'da ele geçirdiği yerler geriye alınarak Baltık'a çıkmasına engel olunmuştu. Buna rağmen Rusya Polonya'dan elde ettiği büyük toprak parçaları ile (233.000 km²) büyümesini sürdürdü (Andrussuwo Antlaşması, 30 Ocak 1667). Kuzey savaşları Polonya için tam bir felâket oldu, geniş topraklar ve milyonlarca nüfus kaybı yanında (1648'de 8,8 milyon nüfusu 1668'de 4,8 milyona düşmüştü) önemli kültür merkezleri yıkıldı ve özellikle başta Yahudiler olmak üzere halkı kitle halinde Ruslar tarafından katledildi.

Aydınlanma Çağı. Avrupa'da XVII. yüzyılın sonlarına doğru daha da belirgin bir hale gelen ve bütün XVIII. yüzyıl boyunca süren bir fikir hareketi yer yer XIX. yüzyılda da devam etmiş, tesirleri günümüze kadar gelen bir dizi yeni değerlerin oluşmasını sağlamıştır. İnsan ve cemiyet hayatında, müsbet ilimlerde, felsefe ve dünya görüşünde, hukuk ve iktisatta yeni telakkileri ortaya çıkaran ve zamanla bütün dünyada geçerlilik kazanacak olan bu harekete "Aydınlanma" denilmiştir. Rönesans gibi Katolik-hristiyan damgalı olmayan ve laik karakterinden ötürü "mânevî-felsefî" Avrupa'nın sınırlarını aşarak her din ve mezhep dünyasına girebilen Aydınlanma hareketi, bu temel özelliği ile Rönesans'tan ayrı bir yere sahiptir.

Aydınlanma felsefesi aklı (ratio) esas alıyordu. Aklın, tenkit cesaretinin, vicdan hürriyetinin, dinî müsamahanın gelenek, geçmişe bağlılık, bâtıl inanç, din ve devlet otoritesi ve cemiyet yargılarının yerine geçmesi başlıca hedefleri arasındaydı. Aydınlanma felsefesi "deist" karakterde olup daha çok burjuvazi tarafından yürütülerek temsil edilmiş ve özellikle mason localarına yayılmıştı. Büyük Friedrich (1740-1786) ve II. Joseph (1765-1780-1790) gibi bazı hükümdarlar tarafından da benimsenmiş ve Hollanda, İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya gibi pek çok ülkede uygulanmıştı. Bu felsefe özellikle devlet ve hukuk sahasında etkili olmuş, her şeyden önce insan hayatının hukuk ve devlet otoritesi karşısında tabii ve mantıkî bir şekil almasına çalışmıştı. Devleti insan yaratılışının tabii kanunlarına göre yeniden tanzim etmek ve kurmak istemesi, bu felsefenin başlıca amaçlarından birini teşkil ediyordu. Bu yeni hukuk prensipleri gerek Amerika İstiklâl Savaşı'nda gerekse Fransız İhtilâli'nde büyük bir sebep olarak kendini belli etti. Her insanın doğuştan hür olduğu (Rousseau, Pufendorf), devletin "içtimâî mukavele" ile kurulduğu ve herkesin yaşama hakkının kutsallığı, hürriyet, mülkiyet ve fertlerin sadeti ve devletin bu konulardaki sorumluluğu, 1776 Amerika ve 1789 Fransız anayasa hareketlerinde belli başlı prensipler olarak benimsendi. Anayasa hukukunda "kuvvetlerin ayrılığı" prensibi geliştirildi. Devletin dinî yönden hoşgörü sahibi olması gerektiği, bu felsefenin ana çizgilerinden biri olarak belirlendi. Cadı muhakemeleri -Avrupa'da o dönemde "cadı" töhmetiyle yakılan kadınların sayısı 1 milyonu aşar- ve işkence yasaklandı. Ceza usullerinde değişiklikler yapılarak suç ve ceza arasında bir denge ve ölçü kuruldu. Cezaların infaz şartları insanî bir mahiyet aldı. Ölüm cezasının verilip verilemeyeceği uzun uzun tartışıldı ve verilemeyeceği savunuldu. Özellikle bir cezanın verilebilmesi için o cezayı tayin eden kanunun çıkmış ve yürürlüğe konulmuş olması gerektiği, kanunda yer almayan cezaların ise verilemeyeceği savunuldu (Beccaria).

Dinî konularda Aydınlanma felsefesi, Hristiyanlık âleminde tesirlerini günümüze kadar getirmiş bir değişikliğin oluşmasında başlıca rolü oynadı. Bu değişme süreci içinde ilâhiyat, kilise ve dindarlık mefhumu eski pedersahî mutaassıp bağlarından kopmaya başladı.

Bunun yerine insan aklına, ilmî bilgilere dayalı sonuçlar yol gösterici ölçüler olarak kabul edildi. İlâhiyat (teoloji) için Aydınlanma, vahiy ve emirlerin ilmen açıklanması ve yeniden tefsir edilme zorunda bırakılması demektir. Böylece dinî kitaplar, özellikle İncil ve Tevrat yeniden tenkidî bir araştırmaya tâbi tutuldu. Hristiyanlığın efsanevî hikâyelerinin doğruluğuna karşı duyulan şüphe, mezhepler arasındaki ayrılığın akıl dışı yargılara dayanmış olduğu, devrin yeni ilim dallarından olan mukayeseli din bilimi ile Hristiyanlığın diğer dinlerle karşılaştırılması, yeni bir din kritiği ve dolayısıyla dinde tolerans akımının gelişmesine yol açtı. Kiliselerde halk dilinde âyin yapılması, Latince âyinler ve duaların millî dillere aktarılması aklın bir emri olarak yaygınlık buldu. Böylece açılan kritik çağı sonucu 1773'te Cizvit tarikatları bütün Avrupa'da kapatıldı, yalnızca Rusya ve Prusya'da yaşamalarına izin verildi. Yer yer kiliselerin geniş emlaklerine ve mal varlığına el konuldu ve manastırların sayıları azaltıldı. Cadı muhakemeleri görülmeyen oldu (en son Berlin 1728, Kempfen 1775). Kilise hiyerarşisi ve piskoposların kayıtsız şartsız Roma'ya bağlı olmaları tenkit edildi. Kısacası laik karakterinden ötürü Aydınlanma her eğilimdeki geniş halk kitleleri arasında yayılma şansına sahip oldu. Bu özelliğinden ötürü Rönesans'ın aksine Doğu kilisesine, Ortodoks-Bizans kültür sahalarına da girme imkânını buldu ve hatta yahudiler üzerinde de etkili oldu. Bu şekilde Avrupa'nın bu bölgelerinde de Batılılaşma temayülleri doğmasına yol açtı. Öğretim ve ibadetin millî dillerde yapılması, özellikle Doğu ve Güneydoğu Avrupa (Balkanlar) halklarına millî duyguların aşılması yönünden çok etkili oldu. Böylece bu bölgelerdeki, bünyesinde çok çeşitli milletler barındıran imparatorlukları (Avusturya, Osmanlı Devleti) tehdit eden yeni bir çağ başlamaktaydı.

Aydınlanma, Avrupa'da toplum ve sanat hayatında da yeni değer yargılarının yerleşmeye başladığı bir devir oldu. Tıp ilminin modernleşmeye başlaması ve yeni tedavi usullerinin bulunup uygulanması, vücut temizliğine dikkat edilmesi, sosyal yardımlaşma mefhumundaki değişimler dışında iktisadî hayatta da yeni usul ve tarzlar tatbik edildi.

Aydınlanma devri Avrupa'sının ekonomik sistemi, ticareti ön planda tutan "merkantilizm" idi. Merkantil ekonominin memlekette nüfus artışını teşvik ve

temin etmek (populationizm), kıymetli madenlerin yurt dışına çıkmasına aktif bir dış ticaret bilançosuyla engel olmak (boillionizm), yerli sanayii yüksek gümrük duvarlarıyla korumak (protektionizm) gibi bütün tedbirleri devletin gücünü arttırmaya yönelikti.

Merkantilizm Avrupa'da aynı zamanda mutlak (absolut) hükümdarların ekonomik politikası idi. Özellikle Fransa'da mutlak krallık XIII. Louis zamanında (1610-1643) kuvvetlenmeye, mutlakîyet fikri sistemleşmeye, yeni bir anlayışa kavuşmaya başlamıştı. Avrupa'da başlayan Yeniçağ'ların hâkimiyet anlayışı menşei hükümdarlarda değil devlet gücünde bulmaktaydı. Böylece Yeniçağ'ların hâkimiyet anlayışı, dolayısıyla politik düşüncesi, Ortaçağ'larda olduğu gibi Hristiyanlık felsefesine dayanan anlayışından ayrılmıştı. Bütün hristiyanları kucaklayan bir "kutsal imparatorluk" (sacrum imperium) fikri, artık yerini millîleşme yolunda yeni bir siyasî telakki ile oluşan devlet ve milletleşmelere bıraktı. Bu şekilde bir devletin bütün tebaası, o devleti temsil eden hükümdarın mutlak hâkimiyetine girmektedir (absolute monarchie). Bu yeni anlayış en tipik örneğini Fransa'da verdi. Kral, Allah'ın inayetiyle tahta geçer ve onun yeryüzündeki temsilcisidir. Kendisi ne kilise ne de halk karşısında hesap vermek zorundadır. Tek kralın, tek dinin ve tek kanunun hâkim olduğu hâkimiyet prensibinde devlet mefhumunun ön plana çıkması, millî hislerin doğmasında ve berraklaşmasında etkili oldu. Bir bütün teşkil eden Hristiyanlık camiası, yerini millî olma yolundaki birçok devlete terk ediyordu. Avrupa'da artık bir millete mensup olma, hristiyan camiasına nisbet edilmekten çok daha değerliydi.

Mutlakîyet Avrupa'da en geniş anlamıyla gelişme ve uygulanabilme imkânını Fransa'da buldu. Devleti kendi şahsıyla özdeşleştiren XIV. Louis (1661-1715) bunun en parlak temsilcisidir. Daha önce 1598 Nantes fermanı ile Hugenotlar'a tanınan vicdan hürriyetinin ilga edilerek (17 Ekim 1685) tamamen Katolik bir Fransa'nın teşekkülüne çalışılması bu politikanın bir nişanesi oldu. Fransa'daki yarım milyon Hugenot, başta Prusya, Hollanda ve İngiltere olmak üzere Avrupa'nın diğer ülkelerine göçmek zorunda kaldı. XIV. Louis'in idareyi eline aldığı 1661 yılında 19 milyonluk nüfusuyla Avrupa'nın en kalabalık ve güçlü ülkesi olan Fransa'nın üstünlük iddiası Avru-

pa'yı tekrar savaş alanı haline dönüştürdü. Fransa'nın yayılmacı politikası, başta İngiltere olmak üzere Hollanda, İsveç, İspanya ve Kaiser'in karşı tedbirlerle ve aralarında oluşturdukları ittifaklarla önlenmeye çalışılıyordu. Fransa ise bu ittifakları Brandenburg (Prusya), kral seçiminde yardımcı olduğu Lehistan Kralı Jean Sobieski ve Macaristan'da Avusturya'ya karşı Imre Tököly'i destekleyerek dengelemek ve özellikle Osmanlılar'ı Avusturya'ya karşı savaşa teşvik etmekle karşılamak istiyordu. Nitekim Fransa'nın kişikırtmalarıyla Macaristan olaylarını bahane ederek Avusturya ile savaşa girişen Osmanlı Devleti, bu yönde Fransa için bulunmaz bir müttefik vazifesini gördü. Türkler'in Viyana bozgunu, bunu takip eden ve Avrupa'da Büyük Türk savaşları olarak bilinen felâket seneleri, Macaristan ve Erdel'in kaybı, Avusturya'nın Avrupa'da birinci sınıf bir devlet haline gelmesine yol açtı (Karlofça Barışı, 1699). Türk tehlikesini bir kâbus olmaktan çıkartan Habsburglar, bütün güçlerini Fransa'ya yönelterek bu iki cepheli savaşın başarı ile çıktılar (Rijswijk Barışı, 1697).

Fransa, yayılma emellerine ve Habsburglar'la giriştiği mücadeleye, 1700'de İspanya'da Habsburg hânedanının son mensubu Kral II. Karl'ın yerine Bourbon hânedanından bir aday getirmek üzere girişilen İspanya Veraset Savaşı ile devam etti. Tarafların sömürgelerinde de sürdürülen ve Yeniçağ'ların bir dünya savaşı sayılan bu savaşlardan da Fransa başarı ile çıkamadı. 1713'te yapılan Utrecht Barışı ile Avrupa'daki üstünlüğüne ağır bir darbe vuruldu. Bununla beraber İspanya tahtına bir Fransız prensi olan Anjou hânedanından V. Philipp geçirilirse de Fransa, Avrupa dışındaki sömürgelerinin pek çoğunu kendisinin Avrupa'daki üstünlük iddialarının tabii rakibi ve takipçisi olan, Avrupa kıtasında tek hâkim bir gücün sivrilmesini kendisi için tehlikeli sayan ve buna da fırsat vermeyen İngiltere'ye terketti. Ayrıca Avrupa'da da İspanya mirasından ayrılan bazı yerleri bıraktı. Avusturya İspanya Nederland'ını, Savoyen Sicilya'yı, İngiltere Cebelitârk (Sebte), Minorka adası, Neufundland, Neuschottland, Hudson körfezi ve İspanya Amerikası'na zenci köle sevki ticaretinin sonunu ele geçirdi (Assiento Antlaşması). Sonuç olarak Avrupa'daki savaşları kendi sömürge imparatorluğunu genişletmek için fırsat olarak gören İngiltere kıta Avrupa'sında

takip ettiği denge politikasında başarılı oldu ve bundan sonra Avrupa'nın hake-mi durumuna yükseldi, Avrupa devletlerinin malî yönden finans kaynağı olma durumuna geldi. Artık İngiltere için Avrupa'da sürdürülen her savaş bir kazanç kapısı olmaya başladı.

Westfalya Barışı'ndan sonra Avrupa ağır ağır kendini toplamaya ve uzun savaşların maddî (genel tahribat, nüfus telefâtı) ve mânevî (uyuşturucu ve içki mübtelâlığı, genel ahlâkî çöküş, cadı muhakemeleri, salgın hastalıklar, genel kabalık ve yabanileşme) yaralarını sarmaya başladı. İmparatorluk içinde sayıları 300'ü geçen hükümler üniter (territorial maechte) arasındaki büyük devletler, Bayyera, Saksonya, Hannover, Württemberg, Brandenburg-Prusya ve tacın sahibi Avusturya idi. Alman âlemi içinde Avusturya'ya rakip olarak yükselecek olan küçük Brandenburg-Prusya, Hohenzollern hânedanı idaresi altında bir protestan güç olarak kısa zamanda kuvvetlenmiş ve genişlemişti. Avrupa'da ilk genel askerlik uygulamasını ihdas eden ve sürekli ordusuyla Prusya militarizminin temellerini atan bu devlet, Alman âlemindeki önderlik mücadelesine, 1740'ta Avusturya'ya ait zengin Silezya topraklarını ele geçirmek suretiyle başladı.

I. Leopold zamanından beri (1658-1705) hızlı bir gelişme içine giren Avusturya, mevkii itibarıyla özellikle Türkler'e karşı devamlı bir mücadele vermek zorunda kalmıştı. Orta Avrupa'da 1663'ten 1699'a kadar sürecek olan yeni bir Türk ileri harekâtının, yeni bir Türk tehlikesinin tekrar gündeme gelmesi, "Uzun Türk Savaşları"nı (1594-1606) sona erdiren Zitvatorok Antlaşması'ndan beri süre gelen genel barış halinin 1663'te Erdel'deki olaylar yüzünden tekrar silâhlı bir mücadeleye dönüşmesi ile ortaya çıktı. Avusturya kuvvetleri St. Gotthard'da (Raab) Osmanlı ordusuna ciddi bir darbe vurmuş olmakla beraber arka cephedeki Fransa tehdidini zamanında karşılamak isteyen Kaiser, Osmanlı Devleti ile "mağlûbane" bir antlaşma (utanç barışı) yapmaya razı olmuştu (Vasvar-Eisenburg Antlaşması, 1664). Macar beylerinin ağır dinî baskılar karşısında Imre Tököly idaresinde Avusturya'ya karşı ayaklanmaları ve Osmanlı Devleti'nin de desteğini sağlamaları, Avrupa'da "Büyük Türk Savaşları" olarak bilinen uzun mücadeleleri başlattı (1683-1699). 1672'de Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Lehistan seferiyle ele geçirdiği Ukrayna ve Podolya toprak-

ları ve bu devletin vergi vermeye mecbur tutulması (Bucaş Barışı, 18 Eylül 1672), Lehistan'da Osmanlı aleyhtarı genel bir tepkinin oluşmasına yol açtı. II. Viyana Muhasarası'nda Osmanlı ordusuna ilk büyük darbeyi vuracak olan Kral Johann Sobieski, bu millî heyecanın ünlü bir önderi olarak Lehistan tacını elde etti (21 Mayıs 1674) ve Türkler'e karşı mücadelesini sürdürdü. Alman ve Rus dünyaları arasında uzanan Lehistan'ın Osmanlı Devleti için de hayatî olan konumuna böylece ağır bir darbe vuran ve Avrupa'nın bu yöresindeki dengeleri tamamen bozacak olan fetihler, II. Viyana Muhasarası ile başlayan uzun savaşlarda Lehistan'ın Avusturya ve Rusya'nın ortak harekâtına iştirak etmesine ve bu yörede Osmanlı aleyhtarı yekpâre bir cephenin oluşmasına sebep oldu. Venedik ve papalığın da katıldığı bu kutsal ittifak, Osmanlı Devleti'nin ağır bir mağlûbiyete uğramasına ve Macaristan'ın boşaltılmasına yol açtı. Lehistan ise kısa bir zaman önce kaybettiği yerlere tekrar kavuştu. Ancak Osmanlı gücünün ve varlığının bu yörelerden geriye atılması (Karlofça Antlaşması, 1699), böyle bir gelişmeye kendi eliyle yardımcı olan Lehistan'ın da kötü âkibetinin başlangıcı oldu. Osmanlı gücünün boşluğunu dolduran ve bölgedeki kuvvet dengelerini değiştiren Avusturya ve Rusya Lehistan'ın tabii mirasçıları haline geldiler.

XVIII. Yüzyılda Avrupa. Karlofça, Avusturya'nın Avrupa'nın yeni büyük gücü olarak yükselmesini belgeledi. 1716-1718 savaşları (Osmanlı-Avusturya / Venedik savaşları), Petervaradin ve Tımsıvar'da Prens Eugen von Savoyen gibi büyük bir kumandanın üstün askerî başarıları bu durumu pekiştirdi. Avusturya Belgrad'ı eline geçirmiş olarak bu istikametteki en geniş sınırlarına ulaştı (Pasarofça Antlaşması, 1718).

Avusturya ve Prusya arasında 1740'ta başlayan mücadele XVIII. yüzyıl Avrupa'sında genel savaşları tekrar başlattı. VI. Karl'ın ölümünden evvel tek vârisi olan kızı Maria Theresia için tahtı garantiye alma çabaları hiçbir işe yaramadı. Avusturya Veraset savaşları (1740-1748), Prusya Kralı II. Friedrich'in Silezya'ya saldırmasıyla başladı ve 1740-1742, 1744-1745 yıllarında da devam etti. Nihayet "Yediyıl Savaşları" (1756-1763) Rusya, Fransa ve İngiltere'nin de katılmalarıyla tam bir Avrupa genel savaşı haline dö-nüştü. Bu savaşlarda Avrupa tarihinde ilk defa olarak iki ezeli rakip hânedan,

Habsburglar ve Bourbonlar aynı ittifakın üyesi oldular (Versailles Antlaşması, 1 Mayıs 1756). İngiltere de Prusya'yı mali yönden destekleyerek savaşı kontrol altında tutmaya çalıştı (Westminster Antlaşması, 1 Ocak 1756). Avrupa'daki savaşlardan sömürgelerini genişletmek için istifade etmekte olan İngiltere savaş sonunda Fransa Kanadası ile İspanyol Floridası'nı ele geçirmiş, Kuzey Amerika ve Hindistan'da tam bir kontrol ve üstünlük kurmuştu. Böylece İngiltere gerçek anlamda bir dünya devleti haline geliyordu (Paris Antlaşması, 10 Şubat 1763). Hubertusburg Barışı (15 Kasım 1763) ile Avusturya ve Prusya arasındaki savaş sona erdiğinde ise küçük Prusya da artık Avusturya - Fransa - İngiltere ve Rusya yanında beşinci büyük Avrupa gücü olarak yükselmekteydi. Bu iki devlet arasındaki liderlik rekabeti ise 1866'daki son hesaplaşmaya kadar devam etti.

XVIII. yüzyıl Avrupa'ya yeni bir büyük devlet daha kazandırdı. Yüzyılın başından beri bu yolda büyük mücadele veren Rusya nihayet kendisini Avrupa'ya kabul ettirebilme yoluna girdi. Bununla beraber Rusya'nın Avrupa'nın kuzeyinde, Asya'nın Türk ülkelerinde uçsuz bucaksız Sibirya'da yayılma ve buralardaki kuvvet boşluğunu doldurma yolunda giriştiği mücadeleler çok önceden başlamış bulunuyordu. Yeniçağ'lara kadar Rusya pek çok devletçiklere (knezlik) bölünmüş bir haldeydi. Ancak "Bütün Rus Topraklarının Birleştirilmesi" politikasını ısrarla takip eden Moskova büyük knezleri, bu yönde önemli başarılar elde ettiler. Tver, Rjazan (1485), Büyük Novgorod (1478), Pskov (1510), sonra Kazan (1552), Astrahan (1556) ve Sibirya'nın fethi için atılan ilk adımlar (1587), Moskova büyük knezlerinin zaferi oldu. "Moskova büyük knezlerinin zaferi oldu. "Moskova büyük knezlerinin zaferi oldu. "Moskova büyük knezlerinin zaferi oldu. "Moskova büyük knezlerinin zaferi oldu. "Mânevi-felsefi" Avrupa'nın dışında "coğrafi" Avrupa'nın eteklerinde keşfedilmeyi bekleyen Rusya'nın böyle bir Avrupa'ya girişi, ancak onun değerlerine, kültür ve medeniyetinin üstünlüğüne, kılık kıyafetten kafa yapısına kadar maddi ve mânevî dünyasına teslim olmakla başladı. Rusya'yı bu başlangıca dramatik bir tarzda zorlayan Büyük Petro (1689-1725) oldu. II. Kuzey savaşları (1700-1721), kuzeyin büyük gücü olan İsveç'in zayıflaması ve yerini Rusya'ya terk etmesiyle sonuçlandı. Büyük Türk savaşları sırasında Azak Kalesi'ni ele geçirmeyi başaran ve sıcak denizlere giden yolları zor-

layan Petro Rusyası, İsveç Kralı XII. Şarl ile giriştiği uzun ve zorlu mücadelesi sonunda Osmanlı orduları karşısında ağır bir mağlûbiyete uğramasına ve Karadeniz'den uzaklaşmaya mahkûm olmasına rağmen (Prut Antlaşması, 21 Temmuz 1711), Baltık denizine açılmayı başardı (Nyştaad Antlaşması, 30 Ağustos 1721). Lehistan'ın mukadderatını belirleyici bir güç olarak, Osmanlı'nın zayıflamasından oluşan boşluğu doldurmaya başladı (Edirne Antlaşması, 1713). Rusya genişlemesini İsveç, Lehistan ve Osmanlı Devleti aleyhine olmak üzere devam ettirdi. Bir başka İsveç - Rus savaşı ile Finlandiya topraklarını kazandı ve İsveç üzerindeki nüfuzunu arttırdı (Abo Antlaşması, 1743). İsveç ve Lehistan'da kendi adaylarını taht ve taç sahibi yapacak kadar üstünlük kurdu. Prut sonrası iade etmek zorunda kaldığı Azak Kalesi ve çevre topraklarından Osmanlı nüfuzunu da uzaklaştıracak ara formüllerle (arâzî-i hâliyye) ağırlığını hissettirdi (Belgrad Antlaşması, 1739). Özellikle II. Katharina devrinde (1762-1796) Rusya Avrupa'nın her tarafında nüfuz ve kudretini duyurdu. Osmanlı Devleti'ne indirdiği ağır darbeler (Küçük Kaynarca Antlaşması, 21 Temmuz 1774; Kırım'ın ilhakı, 9 Ocak 1784 "Sened"; Yaş Antlaşması, 4 Ağustos 1792) ile "Üçüncü Roma" iddiasına ve "Grek projesi" ile Bizans hayallerine geçerlilik kazandırdı. Alman dünyasından evlenmeler yoluyla Büyük Petro devrinden beri peyda edilen akrabalığın sağladığı nüfuzun yanında bu dünyanın siyasi hayatına da hakem rolü üstlenecek kadar girdi (Teschchen Antlaşması, 1779). Lehistan'ı parçalayarak Avrupa haritasından tamamen sildi (1772, 1793, 17 95).1789 Fransız İhtilâli'ne ve onun fikirlerine karşı şiddetle cephe aldı ve Avrupa'nın "Fransız hastalığı" karşısında başlıca müdafaacısı kesildi.

1688'de Hollanda'dan III. Wilhelm'in tahta davet edilmesi ve böylece Katolik bir hânedanın oluşması tehlikesinin önlenmesiyle (Glorious Revolution) İngiltere temel haklar ve parlamenter demokrasi yönünde önemli yollar katetti (Declaration of Rights, 1689). Avrupa için bu gelişmenin mânası, Mutlakiyet karşısında anayasalı monarşik idarenin ortaya çıkması oldu. 1707'de İskoçya ile birleşen İngiltere Büyük Britanya adını aldı ve Hannover hânedanı krallarının (I. Georg 1714-1727; II. Georg 1727-1760; III. Georg 1760-1820) sembolik hâkimiyeti altında, iki partili, parlamento çoğunluğuna da-

yanan bir başvekil idaresindeki siyasi sistemi kök saldı ve Avrupa'ya örnek oldu. Böylece kıta Avrupa'sında ve dünya sömürgelerinde Fransa ile arasındaki mevcut siyasi üstünlük rekabeti, aynı zamanda bir sistem çatışması vasfına bürünerek daha da şiddetlendi. 1776'da Kuzey Amerika'da İngiliz sömürgeciliğine karşı başlatılan ayaklanmaya, Fransa ve İspanya'nın fiilen savaşa katılmalarıyla (1778-1783) destek vermesi İngiltere'yi zor durumda bırakacak bir fırsat sağladı. Tarafların büyük bir şiddetle sürdürdükleri bu savaşın Rusya'yı herkesin saflarına çekmek istediği bir güç yapmış olması, Avrupa tarihi açısından olduğu kadar coğrafi Avrupa'nın bir parçası olan Osmanlı Devleti için de hayati neticeler verdi. İngiltere Fransa karşısı politikası yüzünden 1770 Akdeniz seferinde Rusya'ya yapmış olduğu yardımların karşılığını bekledi, hatta Rusya'ya kendisine yardım etmesi halinde Akdeniz'de üs olabilecek bir adanın (Mayorka adası) bırakılmasını dahi teklif etti. İngiltere ve Fransa gibi iki büyük devletin Amerika savaşı ile meşgul olmalarını kendi Şark politikası için bulunmaz bir fırsat sayan Rusya ise bu savaşa müdahale ile taraflardan birinin galibiyetine ve savaşın kısa sürede sonuçlandırılmasına değil, aksine uzayıp giden bu mücadeleden tarihî hedeflerinin gerçekleşmesi doğrultusunda en iyi şekilde istifade edebilmeyi düşünüyordu. Mart 1780'de "Denizlerde Silâhlı Tarafsızlık" ilkesini ilân ederek tarafsız ülkelerin savaşan tarafların müdahale ve engellemelerine mâruz kalmadan ticarî faaliyetlerini sürdürmeleri gerektiğini ortaya atan Katharina, böylece Avrupa deniz savaş hukukunda önemli bir prensibin sahibi oluyordu. Sürüp giden Amerika Savaşı sayesinde Şark'ta istediği gibi hareket edip, nihayet Kırım'ı resmen ilhak ettiğini duyurdu (1783). Kırım krizi ise, Rusya'nın Avrupa'daki dengeleri hiçe sayarak ve başı boş bir şekilde Şark meselesini kendi arzusu doğrultusunda tek başına halletmek istemesine artık daha fazla seyirci kalmak istemeyen, Amerika Savaşı'na bir son vermek üzere uzun zamandır Paris'te neticesiz toplantılar yapmakta olan tarafların bir an önce anlaşıp, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığının resmen tanınmasında acele davranmalarının en önemli sebeplerinden birini teşkil etti (Versailles Antlaşması, 3 Eylül 1783).

Sanayi İnkılabı. XVIII. yüzyılın sonuna doğru Aydınlanma felsefesinden ve Fran-

sa'daki mutlakiyetten etkilenen burjuva aydınlarının eski rejimi tenkitleri ve geliştirdikleri siyasî düşünceler zinciri, bütün Avrupa'da orta zamanlardan beri geçerli olan ve toplumsal tabakalaşmaya (état) dayanan cemiyet yapısını temellerinden sarstı ve yıktı. XVIII. yüzyılın sonu, Avrupa'da yalnızca büyük toplumsal ve siyasî değişmelere yol açan Fransız İhtilâli ile değil, aynı zamanda sebep olduğu büyük gelişmelerden ötürü daha sonraları aynı şekilde "ihtilâl" tabiri ile tanımlanmaya hak kazanacak bir başka büyük olaya, sanayi inkılâbına da şahit oldu. Yeni makinelerin yardımıyla imalât, eski klasik üretim usulünde o zamana kadar bilinmeyen ve ihtilâl yaratan yenilikler getirdi. Üretim şekillerindeki yeni uygulamalar cemiyet hayatında da değişiklikler yaptı, toplumun geleneksel yapısı tahrip olurken işveren-müteşebbis-kapital sahibi patron ve işçi-proletarya farklılıkları derinleşti. Büyük imalât yerleri olan fabrikaların meydana çıkması, eski üretim şekliyle beraber eski hayat tarzı standartlarının da ortadan kalkmasına yol açtı. Sanayiden önce, özellikle ziraatta büyük bir gelişmenin yaşandığı bu devir teknik alanda da önemli buluşları beraberinde getirdi. Mekanik dokuma tezgâhları, buharla çalışan pompaların madencilikte kullanımı, derin galeriler, yüksek fırınların ıslahı gerçekleştirildi. Sanayi inkılâbı 1775'ten sonra önce İngiltere'de başladı, ardından kıta Avrupa'sına intikal etti (Belçika-Almanya-Fransa). Fabrikaların çoğalması Avrupa'da geniş bir işçi kesiminin oluşmasını sağladı. Tarım alanından yeni sanayi kesimine kayan tabakalar birçok yeni sosyal problemlerin de doğmasına sebep oldu. Yetişkin erkeklerle göre daha düşük ücret ödenen kadın ve çocukların çalıştırılması yaygınlaştı. Çalışma saatleri genel olarak uzun (14-16 saat), çalışma şartları çok ağırdı. Çalışanlara verilen ücret bütün aile fertlerinin çalışmalarını gerektirecek kadar azdı. Fabrika çevreleri, hayat şartları iyi olmayan yeni işçi yerleşim bölgeleri haline geldi. Hafta tatili, iş güvenliği, sağlık, iş kazaları, ihtiyarlık-emeeklilik sigortaları henüz mevcut değildi. Bütün bu olumsuz şartlar çalışan kesimde genel bir hoşnutsuzluğa yol açtı. İşçiler ağırlaşan hayat şartlarının, içine düşükleri çaresizliğin sebepleri olarak yeni makineleri gördüler. Böylece gerek İngiltere'de gerekse daha sonra kıta Avrupa'sında görülen makineleri kırma ve tahrip etme eğilimleri bu tip hoşnutsuz-

luğun tezahürleri oldu. Ayağındaki tahata ayakkabı yani "sabot" ile makinelerin tahribi "sabotaj" (sabotage) kelimesini ortaya çıkardı. 1779'dan itibaren ilk defa İngiltere'de görülen "makine kırıcılar" a ölüm cezaları öngören yasalar konuldu (1812). Sanayi inkılâbı, siyasî yön-deki yeni akımlar yanında (hürriyetçilik, milliyetçilik) bütün XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'yı giderek daha kuvvetli bir şekilde sarsacak olan yeni bir akımın da (sosyalizm) doğmasında başlıca sebep oldu. Böylece "état"ları yıkan Avrupa, kendisini gittikçe güçlenecek ve teşkilâtlanacak yeni bir sınıf (class) mücadelesinin ideolojik çalkantıları içinde buldu.

Fransız İhtilâli. Fransız İhtilâli Avrupa'nın siyasî yapısında çığır açıcı değişiklikler yaptı ve yeni bir devir başlattı. Aydınlanma felsefesine uygun olarak hâkimiyetin ilâhî menşei reddederek bunun kaynağının millet olduğunu ileri sürdü. Asilzade ve ruhbanın eski düzendeki üstün ve imtiyazlı durumuna son verdi. Devletin yönetimini ihtilâlin gerçek temsilcisi olan burjuvaziye teslim etti (burjuva ihtilâli). Feodalizmi ilga ile köylüleri mevcut statülerinden kurtardı. "État"lara dayalı Ortaçağ'lardan kalma cemiyet düzenine son verdi. İnsanın tabii kanunlara bağımlılığını, hür ve birbirleriyle eşitliğini ilân etti (İnsan Hakları Beyannâmesi, 26 Ağustos 1789). Avrupa'nın, Rousseau (halkın hâkimiyeti), Montesquieu (kuvvetlerin ayrılığı) ve dolayısıyla Aydınlanma felsefesi prensiplerine dayanan, ilk modern, sistemli ve yazılı anayasası olan 3 Mayıs 1791 tarihli Polonya anayasasından (1924 Türk anayasasına da örnek teşkil etmiştir) bir müddet sonra diğer pek çok Avrupa ülkelerinin de örnek olarak alacakları yeni bir anayasa ilân edildi (3 Eylül 1791). Böylece Avrupa'da anayasa dayalı (meşrutî) monarşiler devri başladı. İhtilâlin radikal icraatı, Fransa'da Hristiyanlığın kaldırılmasına (Mayıs 1794), milâdî takvimin yerini ihtilâl takvimine bırakmasına ve kiliselerin kapatılıp kutsal eşyalarının imhasına kadar vardı. Kralın ve kraliçenin idamıyla (21 Ocak 1793) ihtilâl bütün Avrupa hükümdarlarını ve düzenini tehdit eder bir hale geldi ve nihayet eski ve yeni düzen çatışması haline dönüşmüş olarak bütün Avrupa'da savaşların yeniden patlamasına yol açtı.

XIX. Yüzyılda Avrupa. İhtilâl Fransa'sı ile Avrupa arasındaki savaşlar (Fransa karşısında oluşan yedi koalisyonlardan ötürü "Koalisyon Savaşları") 1815'e kadar

devam etti. Bu süre içinde Avrupa Fransız ihtilâl fikirleri ve ordularının işgaline uğradı. İngiliz karşıtı Fransız siyasetinin askerî harekâtı Mısır'a kadar genişledi (1789). Çok eski Venedik Cumhuriyeti sona erdi (Campoformia Antlaşması, 17 Ekim 1797). Böylece Osmanlı Devleti ihtilâl Fransa'sı ile doğrudan doğruya komşu oldu. İhtilâlin kanlı macerasının Napolyon'un imparatorluğuna dönüştüğü yıllarda bütün İtalya, İspanya, Hollanda, Alman dünyası, Prusya, Avusturya, Napolyon'un bir ara "Varşova Büyük Dukalığı" adıyla tekrar dirilttiği ve Rusya'ya karşı kullandığı Polonya Fransa'nın işgaline uğradı ve kontrolüne girdi. 1804'te kendisini Fransızlar'ın imparatoru ilân eden Napolyon Rhein Konfederasyonu'nu kurarak tarihî "Kutsal Roma Germen İmparatorluğu"nun resmen çözülüp dağılmasına zemin hazırladı (1806). Nihayet Rus çarını da uzlaşmaya zorlayan Napolyon (Tilsit 1807; Erfurt 1808), Avrupa'daki üstünlüğünü İngiltere hariç her tarafa kabul ettirdi.

İngiltere'yi ise kendi ekonomisi ve fazla üretimi içinde boğmayı amaçlayan Napolyon, İngiltere ile Avrupa arasındaki her türlü ticarî faaliyeti yasakladı (kıta ablukası, 1806). Çarın Fransa ittifakından özellikle İngiltere ile ticarî yasaklamaların getirdiği sıkıntılar yüzünden ayrılması üzerine Büyük Rus Seferi'ne çıkan Napolyon'un (1812) Moskova'ya girmesine rağmen ağır bir hezimete uğraması, hem imparatorluğun hem de Avrupa'daki Fransız hegemonyasının sonu oldu. Napolyon'un seri yenilgilere uğraması üzerine müttefikler Paris'e girdiler (31 Mart 1814). Fransa'da XVIII. Louis tahta çıktı (1814-1824). Elbe adasında sürgün hayatı yaşayan Napolyon'un "100 günlük dönüşü", Waterloo (Haziran 1815) yenilgisiyle kesin olarak hezimete sonuçlandı. Napolyon Fransası'nın altüst ettiği Avrupa, 1814-1815 Viyana Kongresi ile yeniden eski düzenine sokulmak istendi. Avusturya Başvekili Prens Metternich devrin en önemli fikrî mimarı, Fransa'ya karşı verilen mücadelede, orduları ilk ve son defa Alpler'e kadar gelen muzaffer Rus Çarı I. Alexander ise Avrupa'nın kurtarıcısı oldu. Böylece Avrupa'da 1815'ten Kırım Savaşı'na kadar (1853-1856) devam edecek olan bir Rus hegemonyası devri başladı.

Viyana Sistemi ve İhtilâller. Viyana Kongresi'nin ortaya çıkardığı Avrupa'da, Aydınlanma ve Fransız İhtilâli ile oluşan pek çok büyük gelişmenin sanki hiç olmaması

gibi telakki edilmek istenmesi huzur getirmedir. Milliyetçilik ve hürriyetçilik -özellikle Almanya ve İtalya'da- akımlarını önleyebilmek için bütün hükümdarların bu gibi akımlar karşısında dayanışma ve fiilî yardımlaşmalarını öngören sert tedbirler ihdas edildi (müdahaleler sistemi / Metternich sistemi). Mistik ve romantik bir ruh dünyasına sahip olan I. Alexander'ın önderliğinde Hristiyanlığın üç büyük mezhebini temsilen (Protestan Prusya, Katolik Avusturya, Ortodoks Rusya) üç hükümdarın bir araya geldiği bir "Kutsal İttifak" (Eylül 1815) kuruldu ve bu hükümdarlar, Hristiyanlığın kutsal kitaplarında belirtildiği gibi, "çoban" (râî) sıfatıyla "sürüleri"ni (reâyâ) "ihtilâl kurdu"na kaptırmadan idareye karar verdiler. Avrupa'daki bu muhafazakâr zihniyete liberalizmin kalesi haline gelen İngiltere karşı çıktı. Ortaçağ'lardan kalma dinî telakkiler değil daha gerçekçi politika taraftarı olan İngiltere'nin az sonra Fransa'nın da katılması üzerine dördü, dolayısıyla beşli bir ittifak meydana getirmesiyle, Avrupa'da İngiltere ve Fransa'nın temsil ettiği "Liberal Batı Cephesi" ile Rusya, Prusya ve Avusturya'nın temsil ettiği "Muhafazakâr Doğu Cephesi" birbirinin karşısında yer almaya başladı. Kutsal İttifak'ın ihtilâlcî hareketlere karşı dayanışma içinde olma prensibi, Avrupa'da bir süre bu anlamdaki ayaklanmaların bastırılmasına vesile oldu. Ancak Kutsal İttifak mensuplarının da yer aldığı Navarin Baskını (20 Ekim 1827) bu ittifak sisteminin dağılmasına yol açtı.

Eski Helen dünyasının coğrafyasını paylaşmanın eski Helenler'in torunları ve eski Grek medeniyetinin mirasçısı sayılmasına yol açtığı Yunanistan Rumları'na karşı Avrupa'da genel bir sevgi duygusu uyanmıştı (Philhellenizm). Gerek bu sevgi gerekse yeni çar I. Nikola'nın Edirne'ye kadar incek başarılı askerî harekâtı (1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması), Osmanlı idaresin-

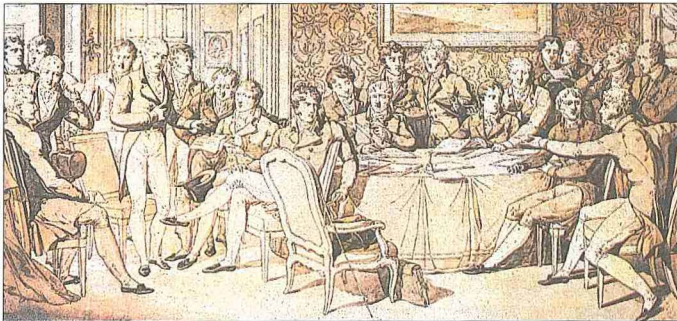
den ayrılan küçük bir Yunanistan'ın oluşmasına ve Avrupa siyasî sahnesindeki yerini almasına yol açtı (1830). Yunan ayaklanması bu anlamda, yakın zamanlarda Avrupa'da Türkler'e karşı çok geniş ve tesirli bir aleyhtar propaganda faaliyetinin ortaya çıkmasına ve sürdürülmesine sebep oldu. Aynı zamanda bu şekildeki bir Avrupa müdahalesi ile kurulan Yunanistan, Balkanlar'da Osmanlı idaresinde yaşayan diğer milletler için de bir örnek teşkil etti. Böylece "müslüman ve barbar Türkler'in zulmünden kurtulma" feryadı ile ayaklanmalara teşebbüs etmek ve Avrupa'daki hristiyan hâmilârlardan, kamuoyunu etkileyecek mihrakları da harekete geçirerek yardım ve müdahale sağlamak, Osmanlı idaresinden kurtulup bağımsız bir devlet olmanın en kestirme yolu haline geldi. Balkanlar'daki milliyetçilik ve hürriyetçilik akımları giderek şiddetlendi ve özellikle Rusya'nın Balkanlar'a yönelik plan ve Slavist politikaları Avusturya'yı endişeye düşürdü. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki mirası bu iki devlet arasındaki düşmanlığın kaynağını teşkil etmeye başladı.

Alınan bütün tedbirlere rağmen Viyana sistemine karşı Avrupa'daki direnişlerin 1830 ve 1848 yıllarındaki büyük ve genel Avrupa ihtilâllerine yol açması önlenemedi. 1830 ayaklanmalarıyla Belçika Avusturya idaresinden kurtuldu ve Avrupa'da yeni ve bağımsız bir devlet olarak yerini aldı. Almanya'da kurulmasına başlanan Gümrük Birliği'nin (1834) giderek siyasî bütünleşmeye dönüşebileceği ümidi milliyetçileri heyecanlandırmaktaydı. Birleşmiş bir Almanya emeli geniş kitleleri her iki ayaklanmada da peşinden sürükledi. Gençlik ve gizli cemiyetlerin faal roller üstlendikleri İtalya ve Almanya'daki ayaklanmalar hükümdarların tahtlarını sarstı, Prusya ve Avusturya'nın Alman dünyasındaki üstünlüklerine yer yer son verdi. 1848'de bizzat sistemin kalbinde, Viyana'da ve

Berlin'de ayaklanmaların çıkması, dönemin sona ermekte olduğunun bir işareti sayıldı. Metternich Londra'ya kaçtı, Avusturya'da I. Franz Joseph (1848-1916) tahta çıktı. Fransa'da X. Charles'ın (1824-1830) ve "Burjuva Kralı" Louis Philipp'in (1830-1848) tahtları devrildi, yine Fransa'da cumhuriyet ilân edildi (1848-1852). 1830 ve 1848 ihtilâllerinde Polonya ve Macar milliyetçilerinin ayaklanmaları liberal Avrupa'da geniş yankılar buldu. Avusturya'nın tamamen âciz kaldığı Macaristan'daki ayaklanmalar Rusya'nın üstün ve kaba gücü ile bastırılabilirdi. Polonya ve Macaristan Rus ordularınca ezildi ve milliyetçileri Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda bırakıldı. Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ve Rusya'nın savaş tehditlerine kadar ulaşan ısrarlarına rağmen mülttecileri iade etmeye yanaşmaması, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa'nın liberal çevrelerinde geniş bir lehte propagandanın oluşmasına yol açtı. Bu da birkaç yıl sonra çıkacak olan Kırım Savaşı'nda (1853-1856), liberal Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi yönünde kazanılmış olmasında önemli bir rol oynadı.

1848 ihtilâl yılı, hürriyetçi ve milliyetçi akımlar yanında, o yıl ilân edilen komünist manifestosunda ifadesini bulduğu gibi, yeni ve farklı bir akımın da bütün ağırlığıyla siyasî çalkantılar içinde yerini aldığı bir yıl olarak Avrupa siyasî hayatında yeni ufuklar açtı ve "Avrupa'da hayalet gibi dolaşmaya" başladı. Hiç şüphesiz bu, artık gelişme temposunu kıta Avrupa'sında hızla arttıran sanayileşmenin beraberinde getirdiği sosyal problemlerin de had safhaya varmakta olduğunun bir işaretiydi.

1848 ihtilâlinde cumhuriyet idaresine kavuşan Fransa, cumhurbaşkanı seçilen Louis Napolyon'un ilk fırsatta kendisini halk oylamasıyla Fransa imparatoru ilân etmesiyle (1852) tekrar monarşik bir idareye döndü. Sömürge politikasına, özellikle anavatana yakın yerlere de göz koyarak (1830 Cezayir, 1881 Tunus) devam eden Fransa, ağır sanayi ve büyüyen ticaret hacmiyle sermaye ihraç eden zengin bir finans merkezi haline gelmeye başladı. Süveyş Kanalı'nın açılmasını destekleyen (1859-1869) ve aktif bir dış politika güden Fransa, Kırım Savaşı'na katılmanın yanı sıra İtalya'nın birliğini kurmasında ve Avusturya'nın İtalya'dan kovulmasında yardımcı oldu (1859). Taht ve tacını büyük ölçüde Katolik kilisesinin desteğiyle kazanan III. Napolyon, Şark'ta-

1814-1815
Viyana
Kongresi'ni
canlandıran
Jean
Baptiste
Isabey'in
bir tablosu
(Louvre
Müzesi,
Paris)

ki Katolikler ve Rusya'nın gündeme getirdiği "Mukaddes Yerler Meselesi"nde kesin bir tavır aldı.

Edirne Antlaşması'ndan (1829) sonra Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini, özellikle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın devlete isyanı sebebiyle oluşan şartlardan faydalanarak daha da arttırma imkânı ve fırsatını bulan Rusya, Mısır kuvvetlerini İstanbul yakınlarında durdurmak üzere müdahale etti (Kütahya Uzlaşması, Mayıs 1833). Ancak Osmanlı Devleti ile Boğazlar'ı tek taraflı ve kendi kontrolünde bırakacak bir ittifak antlaşması yapması (Hünkâr İskelesi Antlaşması, 8 Temmuz 1833), Avrupa dengelerinin sarsılmasına, İngiltere ve Fransa'nın savaş tehdidine yol açtı. Mısır ilerlemesi, Osmanlı hânedanının yerine Mehmed Ali Paşa hânedanının geçirilmesi tehlikesini de beraberinde getirmişti. Nitekim Rusya'nın tek başına hareket etmesini kısıtlamak isteyen Avusturya'nın araya girmesiyle yapılan yeni bir antlaşma (Münchengraetz Antlaşması, 18 Eylül 1833), bu hususu aydınlatacak maddeleri ihtiva ediyordu. Buna göre taraflar Mısır ve Osmanlılar arasında tekrar başlayacak bir çatışmada Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı tahtına oturmasını, yeni Mısır hâkimiyetinin Osmanlılar'ın Balkan topraklarına teşmil edilmemesi şartıyla tanıyacaktı ve Osmanlı Avrupası'nda mevcut milletlerin kendi küçük devletlerini kurmalarına imkân vereceklerdi.

Mısır meselesinin ve gündeme getirdiği Boğazlar meselesinin Avrupa dengesini bozmayacak bir şekilde Boğazlar'ı devletler arası bir statüye sokmuş olarak halledilmesi (1840-1841), Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması ile elde ettiği üstün duruma da son verdi. Ancak mukaddes yerler ve Ortodokslar'ın haklarını koruma bahaneleriyle başlayan, Hün-

kâr İskelesi ile kazanılan nüfuzu tekrar tesis etmeyi ve "Şark Meselesi"ni tek taraflı ve kendi isteğiyle çözmeyi amaçlayan Rus müdahalesi umulmadık bir tırmanış göstererek 1853'te büyük bir savaşın patlamasıyla sonuçlandı. Savaş, Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'nın Rusya'yı yalnızca Kırım'da değil Baltık ve Pasifik kıyılarındaki da vurmaları, Sardunya'nın (Piemonte) müttefikler safında savaşa katılması, Avusturya'nın Rusya'ya karşı düşmanca tavır alıp Eflak ve Boğdan'ı işgali ile tam bir Avrupa savaşı halini aldı.

Kırım Savaşı Sonrası Avrupa. Kırım Savaşı Paris Antlaşması (30 Mart 1856) ile sona erdiğinde sadece Osmanlı Devleti üzerindeki Rus nüfuzuna ağır bir darbe vurulmuş olmadı, aynı zamanda Avrupa'da Viyana Kongresi'nden beri devam eden Rus üstünlük iddiasına da son verildi. Karadeniz'in tarafsızlaştırılarak Rusya'nın askerî gücünden arındırılması, tarihî Rus politikasına geçici bir süre dahi olsa sekte vurdu. Osmanlı Devleti'nin Avrupa hukukuna ve Avrupa devletler camiasına dahil ve hatta toprak bütünlüğünün garanti edilmesinin kâğıt üzerinde kalacak bir vaad olduğu da bir süre sonra anlaşıldı. Müttefiklerinin ısrarlarıyla 1856 Islahat Fermanı'nı ilân etmiş olarak klasik yapısını tamamen çözmüş olan Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması'nın garantilerine rağmen hukukunu ve toprak bütünlüğünü Avrupa'ya karşı korumak zorunda olduğunu acı bir şekilde öğrendi.

Kırım Savaşı'nın ağır mağlûbiyeti, Çar II. Alexander (1855-1881) idaresini Rusya'da geniş reformlar yapmaya sevketti. Avrupa'da örneği kalmamış kötü bir uygulama olan toprağa bağlı kölelik müessesesi kaldırıldı (1861). Rus Amerikası (Alaska) Birleşik Devletler'e, hatta isteksiz Amerikan ileri gelenlerine rüşvetler de verilerek satıldı (1867). Toprağa bağlı köleliğin ortadan kaldırılması, uygulamadaki başarısızlıklardan ötürü istenilen sonucu vermedi ve kitlelerin (40 milyondan fazla) eski düzene karşı hukuken olmasa bile ekonomik bağımlılıkları karakter değiştirmiş olarak devam etti. Sosyalist-anarşist-nihilist faaliyetler en sonunda, "kurtarıcı çar"ın bir suikasta kurban gitmesiyle (1881) had safhaya vardı.

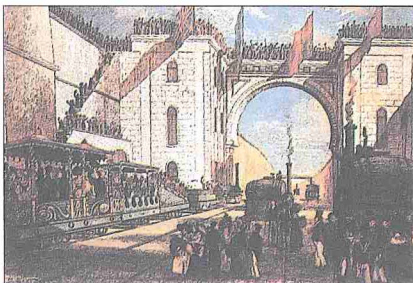
Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa'da millî birliklerini kurma yolundaki uzun mücadelelerini başarı ile bitirmeye muvaffak olan İtalya ve Almanya iki yeni

devlet halinde ortaya çıktı ve mevcut siyasî dengelerde büyük değişiklikler meydana geldi.

İtalyan ve Alman Birliklerinin Teşekkülü. İtalya'nın en kuvvetli devleti olan Sardunya (Piemonte) Krallığı'nın Başvekil Cavour'un usta politikası sonucu Kırım Savaşı'na katılması (Ocak 1855), savaş sonrası İtalya birliğini gündeme getirdi. İtalya'nın birleşmesinde engelleyici roller oynayan içteki Parma, Toskana, Modena, Papalık ve Bourbon hânedanı idaresi altındaki Sicilyateyn gibi monarşiler İtalyan milliyetçilerinin faaliyetleriyle (Giuseppe Garibaldi, ö. 1882) tasfiye edildi ve önce III. Napolyon Fransası, daha sonra da Prusya ile yapılan bir ittifak sayesinde Avusturya yenilgiye uğratarak İtalya topraklarını tahliye zorlandı. Venedik toprakları anavatana kavuştu (1859 Zürih ve 1866 Viyana antlaşmaları). Sardunya Kralı II. Victor Emanuel İtalya kralı ilân edildi (Mart 1861).

Avusturya'ya karşı Alman camiasında önderlik mücadelesini sürdüren Prusya, I. Wilhelm zamanında (1861-1888), özellikle genel askerlik mecburiyetinin başanlı uygulamalarıyla kuvvet kazanan askerî gücü ve Başvekil Otto von Bismarck'ın üstün idaresi altında (1862-1898) Alman birliğini gerçekleştirdi. Önce Almanlar'la meskün olan Schleswig ve Holstein toprakları Avusturya'nın muvafakatı ile Danimarka'nın elinden alındı (1864). Daha sonra İtalya ile ittifaka girilerek Avusturya ile savaşıldı ve bu devletin Alman-dolayısıyla İtalyan- dünyasında söz sahibi olmasına son verildi (1866 Prag-dolayısıyla Viyana- Antlaşması). Nihayet Alman birliğine giden yoldaki en büyük engel olan Fransa ile hesaplaşarak (1870-1871) Alman birliği kuruldu. Prusya Kralı I. Wilhelm Versailles'da Alman imparatoru ilân edildi (18 Ocak 1871). Alman imparatorluğu'nun (II. Reich) doğuşu Avrupa'daki dengeleri yıktı. Başta III. Napolyon olmak üzere bu savaşa ağır ve hayşiyet kırıcı bir hezimete uğrayan Fransa'da, Avrupa tarihini yakın zamanlara kadar etkileyecek olan koyu bir Alman düşmanlığı ve rekabeti başladı. Savaşı Prusya'yı destekleyerek seyreden Rusya böylece beklediği ana kavuşmuş oldu ve bozulan Avrupa dengesinden faydalanarak 1856 Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığına dair hükümlerine daha fazla riayet etmeyeceğini ilgili taraflara bildirdi (1870). Prusya karşısında ağır bir yenilgiye uğramış olan Avusturya ise Alman âleminden uzaklaşarak siyasî bünyesindeki en önemli unsur olan

15 Eylül 1830'da Liverpool - Manchester demiryolunun açılışını gösteren bir gravür (İngiliz Taşımacılık Müzesi - Londra)

Macarlar'la bir uzlaşmaya gitmek zorunda kaldı ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu adı ile çifte monarşili yeni bir devlet ve sistem kurdu (1867-1918). İtalya Fransa'nın yenilgisi üzerine papalık topraklarını işgal ederek (Eylül 1870) papaya yalnızca Vatikan'ı bıraktı ve Roma İtalya Krallığı'nın başşehri oldu (1871).

Avrupa'da bozulan dengeler Osmanlı Devleti'nin de akibetini etkileyecek değişikliklere yol açtı. Balkanlar ve Rumeli'deki Osmanlı topraklarında gelişen milliyetçilik akımları Rusya'nın panislavist propagandalarıyla teşvik edildi ve her türlü yardımlarıyla daha da kuvvetlenerek ayaklanmalara, bunun ardından da büyük bir Osmanlı-Rus savaşına sebep oldu (1877-1878). Savaş, İstanbul önlerine kadar gelen galip Rus ordularının dikte ettirdiği bir barış ile (Ayastefanos Antlaşması, 3 Mart 1878) Avrupa topraklarındaki Osmanlı hâkimiyetine son verdi. Fakat bu antlaşma ile Rusya, Şark Meselesi'nin ancak Avrupa'nın ortak menfaat dengelerine uygun olarak çözülebileceği prensibini tekrar ihlâl ettiğinden, özellikle Avusturya ve İngiltere'nin tepki ve yeni bir Rus savaşını göze alan tehditleri ile karşı karşıya kaldı. Mesele Berlin'de Bismarck'ın başkanlığında toplanan yeni bir kongrede tekrar ele alınarak Avrupa'daki Osmanlı toprakları Avrupa'nın genel dengelerine uygun bir şekilde yeniden parçalandı (Berlin Kongresi, 20 Haziran-20 Temmuz 1878). Romanya, Sırbistan, Karadağ ve kâğıt üzerinde hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı görünen Bulgaristan Avrupa'nın yeni bağımsız devletleri oldular. Tarafların uzlaşma sağlayıp paylaşamadıkları problemlerle dolu toprak kesimleri ise (Makedonya, Yenipazar sancağı) Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Böylece büyük bir siyasi kriz içine düşmüş olan Osmanlı Devleti'nin bu durumundan faydalanan Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'i işgal ederek idaresini eline alırken (1878), İngiltere Kıbrıs'a (1878) ve Mısır'a (1882), Fransa ise Tunus'a (1881) el koydu.

Berlin Antlaşması, vaktiyle birliğini kurarken yardımcı olduğu Almanya'dan beklediği desteği görmediğine inanan Rusya'nın Almanya ile olan dostluğuna gölge düşürdü. Avusturya ile Rusya arasında Balkanlar'daki nüfuz mücadelesi ise giderek daha da tırmanan bir rekabet haline geldi. Bu gelişmeler Almanya ve Avusturya'yı birbirlerine yakınlaştırdığından iki devlet Fransa ve Rusya'ya yönelik ittifaklar içinde güvenliklerini

sağlamaya çalıştılar (İkili İttifak, 1879). Bismarck bir taraftan Fransa'yı "revanche" politikasından ve intikam savaşına teşebbüsten uzak tutmak için sömürge politikasına teşvik ederken diğer taraftan da Rusya'yı kendi tarafına çekmeye çalıştı. 1872'de yapılmış olan Avusturya-Almanya ve Rusya arasındaki "Üç İmparator İttifakı" 1881'de yenilendi. 1882'de Almanya, Avusturya ve İtalya arasında "Üçlü İttifak" kuruldu. Bu ittifaka 1883'te Romanya da katıldı. Almanya ve Rusya arasında imzalanan Garanti Antlaşması (1887) ile Fransa'nın tecrit edilme siyaseti başarı ile sürdürüldü. Rusya'nın Boğazlar üzerindeki yetilerinin destekleneceği ise bu anlaşmanın ek protokollerinde yer aldı. Yeni kurulan imparatorluğun güvenliği ve Avrupa barışının sağlanması için bir ittifaklar zinciri oluşturan Bismarck, 1890'da yeni ve genç imparator II. Wilhelm'in (1888-1918) takip etmek istediği dünyaya açık yeni politikalarına ters düşmesi sebebiyle görevden ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Yeni Alman politikası, 1890'da vadesi biten Garanti Antlaşması'nı uzatmamakla Rusya'nın Fransa'ya yaklaşmasının yollarını açtı. Böylece 1894'te Fransa ile Rusya arasında ikili bir antlaşma oluştu. 1898'de başlayan yeni bir donanma inşaatı, İngiltere ile Almanya arasındaki, Almanya'nın dünyaya pazarlarında önemli yerler ele geçirmesi ve pek çok sektörde o zamana kadar hâkim olan İngiliz mallarıyla boy ölçüşmesi ve onları geride bırakmaya başlamasıyla oluşan ticarî rekabeti askerî yönden de körükledi. Almanya'nın takip etmeye başladığı sömürge politikası ve İngiliz sömürgeciliğine zorluklar çıkartması (Güney Afrika 1896, Doğu Asya'da Tsingtao), Bağdat demiryolu projesine sahip çıkması (1899, Berlin-Bağdat), Afrika'daki Fransız yayılcılığı yüzünden çıkan Fasoda krizi (1898) İngiltere'yi harekete geçirdi. Böylece tecrit siyaseti sona erdi. Değişen İngiliz politikası, Almanya'ya karşı oluşacak cephenin mihrakı oldu. 1902'de Japonya ile ittifak yapan İngiltere, Japonya'yı Rusya'ya karşı girdiği büyük savaşta destekledi (1904-1905). Japonya karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak prestij kaybeden ve iç bünyesindeki sosyal zaafı bir seri ihtilaller ve ayaklanmalarla yeniden ortaya çıkan Rusya, İran-Afganistan ve Tibet'in nüfuz bölgelerine ayrılmasına rıza gösterdi. Dolayısıyla Hindistan'ın "hatt-ı müdâfaası"ndan uzak durarak İngiltere ile aralarındaki sürtüşmelere son vermek

mecburiyetinde kaldı ve bu devletle uzlaşıp (1907) tekrar Balkan politikasına döndü. Fas ve Mısır konularındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ise Fransa ile İngiltere arasındaki uzlaşmayı sağladı (1904, entente cordiale). Böylece dünya bölüşümünde birbirleriyle zıtlaşan bu üç büyük devlet, kendilerine tehlikeli bir rakip ve büyük bir Avrupa gücü olarak yükselen Almanya karşısında ortak bir cephe oluşturma ön şartlarını hazırlamış oluyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan Çekilmesi. Gittikçe daha büyük bir zaaf içine düşmekte olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklar üzerinde oluşan millî devletlerin (Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunanistan) Balkanlar'daki son Osmanlı topraklarını da (Trakya - Makedonya - Arnavutluk) paylaşabilmek için giriştikleri mücadelede büyük devletlerin de dolaylı (Avusturya-Macaristan, İtalya, Rusya) ve dolaysız (İngiltere, Fransa, Almanya) olarak taraf olması, XX. yüzyıl başlarında Avrupa barışını ciddi bir şekilde tehdit etmeye başladı. 1908 sonbaharında Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile olan hukukî bağıni koparması, Girit'in Yunanistan'a katıldığının ilanı, Bosna-Hersek'in, idaresini zaten üstlenmiş bulunan Avusturya - Macaristan tarafından ilhakı (Ekim 1908) Balkanlar'ı biraz daha karıştırdı. Özellikle Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi Sırbistan'ın bünyeme rüyalarına son verdiğinden bu iki devlet arasındaki düşmanlık had safhaya vardı. Rusya'nın Boğazlar istikametindeki baskısı İngiliz engeline takılırken İtalya, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'da daha fazla kuvvetlenmesini ve genişlemesini hoş karşılamamaktaydı. Almanya ise "Şark'a doğru giden yolda" (Drang nach Osten politikası) kendisinin giderek daha fazla Avusturya-Macaristan'ın arkasında yer almak zorunda olduğunu görüyordu. Hassas dengelere dayanan bu karışık durum, İtalya'nın Kuveyt Afrika'daki son Osmanlı topraklarına saldırmasıyla yeni bir gelişme kaydetti (1911). İtalya karşısındaki Osmanlı yenilgisi (Lozan/Üşi Barışı, 15 Ekim 1912), Avrupa büyük devletlerinin mağlûbiyet halinde bile savaştan evvelki durumda hiçbir değişiklik yapılmayacağına dair verdikleri garantiden de cesaret alan küçük Balkan devletlerine, savaş yorgunu Osmanlı Devleti'ne karşı hep birlikte saldırma fırsatını verdi (1912-1913 Balkan savaşları). Balkan savaşları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki son toprak-

ların, Rumeli'de ilk fethettiği yerlerin de elinden çıkmasıyla sona erdi (Londra Barış Antlaşması, Mayıs 1913). Osmanlı mirasının paylaşılma kavgasına başlayan eski müttefiklerin birbirleriyle savaşa girişmelerinin yarattığı tarihî an (II. Balkan Savaşı, Haziran 1913), hiç olmazsa Edirne'nin Bulgarlar'ın elinde kalmasını önledi. Avrupa'da Türk hâkimiyetinin sona ermesiyle Şark Meselesi'nin en önemli kısmı halledilmiş oldu ve Avrupa'daki İslâm hâkimiyeti yüzyıllar öncesi örneğinde olduğu gibi, yalnız İberik değil Balkan yarımadasında da aynı âkıbeti paylaştı ve "reconquista" burada da gerçekleşmiş oldu.

700 yıllık İslâm hâkimiyeti ve üstün medeniyeti, Hristiyanlık gayretiyle İspanya'da yaşama imkânı bulamaz ve İslâm tarihini, kültürünü hatırlatacak en küçük izleri dahi yok edilmesine ortadan kaldırılırken, yaklaşık bir o kadar Balkanlar'da hüküm süren Osmanlılar'ın burayı ilk fethettikleri günlerdeki bütün

aslı özellikleriyle korumuş, hatta geliştirmiş olarak terketmiş olması, birbirleriyle uzun mücadeleler veren karşı dinlerdeki iki dünyanın, her türlü "cihanşümül" ve "çağdaş değerler" muvacehesindeki mukayeselerinde önemli bir anlayış farkı olarak kalacak büyüklüktedir.

I. Dünya Savaşı. Balkan savaşları sonunda Arnavutluk Avrupa'da yeni bir devlet olarak ortaya çıktı (1913). Yunanistan ve Romanya toprak kazançlarıyla (Selânik - Dobruca) genişlerken Adriyatik denizine inmesi Avusturya - Macaristan tarafından engellenen Sırbistan, Makedonya'yı elinden kaçıran Bulgaristan derin bir infial içine düştüler. Balkanlar Avrupa'nın barut fıçısı olmaya devam etti. I. Dünya Savaşı kıvılcımı her ne kadar Balkanlar'dan çıkmış görünüyorsa da (Avusturya-Macaristan veliahtının Saraybosna'da Sırp milliyetperverlerince katli, 28 Haziran 1914) asıl sebepleri, Avrupa büyük devletlerinin dünyayı sömürge-

leştirilmelerinden gelen sürtüşmelerinin, dünya pazarları ve ticaretini ele geçirme mücadelelerinin, düşman gruplara ayrılmış ve ittifak zincirlerinin yekdiğerini garanti eden ve otomatik olarak savaşa sürükleyen sisteminde yatmaktaydı. Avrupa'daki denge ve dünyadaki güç politikası zıddiyeti (Almanya-İngiltere, Almanya-Fransa), silâhlanma yarışı ve savaş planları (Alman ve Fransız ordu mevcudunun artırılması, 1913; Alman Donanma Antlaşması, 1912; Fransa'ya karşı "Yıldırım Harbî": Schliffen planı), Avrupa'nın yeni "hasta adam"ı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki millî kaynaşmalar, Balkan politikasına dönen Rusya'nın içte ihtilâl yerine dışta bir savaşı tercih eden sosyal kaynaşmalar içine düşmesi, nihayet bir savaşın kaçınılmaz olduğuna dair olan yaygın inanç, sonuçta bütün Avrupa'yı genel bir ateşin içine düşürdü (Temmuz-Ağustos 1914).

Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılmaya mecbur olması (Ekim-

Kasım 1914), savaş alanlarının sınırlarını daha da genişletti. İngiliz ve Fransız donanmalarının Boğazlar'ı yarma teşebbüsleri, büyük ve kanlı Çanakkale savaşları ile sonuçsuz kaldı (1915), müttefik yardımının ulaşmaması Rusya'yı zor durumda bıraktı, bütün cephelerdeki Osmanlı direnişi ise savaşın uzamasında en önemli sebep oldu. Çanakkale Zaferi, Bulgaristan'ın Almanya safında savaşa katılmasını ve böylece ittifak cephesinde kara irtibatının kurulmasını sağladı (14 Ekim 1915). Bütün gücü ile Rusya'ya dönmekten önce ilk hamlede Fransa'yı saf dışı bırakmayı zafer için ön şart olarak belirleyen Alman savaş planları, öngörülmediği gibi uygulanamadığından, daha harbin ilk aylarında başarısızlığa uğradı (6-9 Eylül 1914, Marne savaşları). Batı cephesinde karşılıklı mevzileşmelerle ileri harekât durdu ve kesin zaferden ümit kesildi. Doğu cephesindeki askerî harekât, ihtilâl çalkantıları ile kaynayan Çarlık Rusyası'nın çökmesiyle so-

nuçlanacak şekle ulaştı. Nitekim Lenin Almanlar'ın yardımıyla Rusya'ya sokulmuştu (3 Nisan 1917). Denizlerde sürdürülen savaş ise Almanya'nın İngiliz deniz gücü ile baş edememesi yüzünden, sınırsız denizaltı saldırıları ile sivil ve ticarî gemilerini hedef almaya başladı (1915), bu ise Amerika Birleşik Devletleri'nin giderek daha açık bir şekilde Almanya'ya karşı bir tavır almasına yol açtı.

1917 yılı yalnız Avrupa için değil dünya tarihi açısından da önem taşıyan iki gelişmeye sahne oldu: Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiltere ve Fransa yanında fiilen savaşa katılması (6 Nisan 1917) ve Rusya'da komünist ihtilâlin çıkması (Şubat ihtilâli, 23 Şubat 1917). Monroe doktrininden (2 Aralık 1823) beri kendisini Avrupa işlerinden uzak tutan ve Avrupa'yı da Amerika kıtası meselelerine karıştırmayan (Amerika Amerikalılar'ın, dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nindir) Amerika Birleşik Devletleri'nin sa-

vaşa girmesi, dünya muvacehesinde Avrupa'nın artık ikinci plana itilmesiyle sonuçlanacak olan bir gelişmenin başlangıcı oldu ve müttefiklerin zaferini keskinleştirdi. Rus ihtilâli ise çarlık rejiminin çökmesine ve Rusya'nın müttefiklerinden ayrı olarak süratle bir barışa yanaşmasına yol açtı (Brest-Litovsk Barışı, 3 Mart 1918). Doğu cephesindeki bu başarı ittifak devletlerinin ümitsiz durumuna çare olamazdı. Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı Woodrow Wilson'un ilân ettiği on dört maddelik barış planı, müttefik saldırılarını durduramayan ve içte de zorluklar içinde kalan Almanya'yı bu prensipler içinde barışa naaştırdı (mütareke, 11 Kasım 1918). Almanya'yı da saran ihtilâl dalgaları, Kayser II. Wilhelm ve veliahtın tahttan feragatları ve cumhuriyet ilânı ile devam ederken (9 Kasım 1918), aynı şekilde Avusturya-Macaristan da Wilson prensipleri doğrultusunda mütarekeye tâlip oldu (mütareke, 3 Kasım 1918) ve iç bünyesi-

nin bütün zaafı ile siyasî yapısını oluşturan milletlere ayrılarak çözüldü (21 Ekim 1918). Yeni Kayser (21 Kasım 1916'dan beri) Karl'ın tahttan feragat etmesi üzerine de (11 Kasım 1918) tamamen çöktü. Müttefik ileri taarruzuna dayanamayan Bulgaristan'ın (30 Eylül 1918) ve Osmanlı Devleti'nin de (30 Ekim 1918) mütareke yapmalarıyla savaş merkezî devletlerin kesin hezimetle sona ermiş oldu.

Cihan Harbi sonrası Avrupa'sına barış getirmesi beklenen konferans Paris'te yapıldı. Görüşmelere dayanak teşkil edeceği ilân edilen Wilson prensipleri, kısa bir zaman içinde, müttefiklerin savaş öncesi ve ortalarında yaptıkları gizli paylaşma plan ve antlaşmalarının kurbanı olmaya başladı. Almanya'dan intikam alınması ve ezilmesi (Versailles Antlaşması, 28 Haziran 1919, 440 madde), Fransa'nın önderliğinde yeni oluşan devletçiklerle sınırlar kontrol altında tutulmak istenmesi, "Galipsiz Barış" yapılmasını öngören Wilson prensiplerine ters uygulamalar, Avrupa'nın Metternich devri Viyana sistemi zihniyetiyle parçalanıp toprak sınırları münakaşalı, nüfus yapıları problemlili yeni devletçikler oluşturulması (Baltık'ta Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya), uzun ömürlü bir barış vaad etmeyen talihsiz gelişmeler oldu. Dağılan Tuna monarşisi topraklarından Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, dolayısıyla Polonya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) oluştu (St. Germain-en-Laye Antlaşması, 10 Eylül 1919 ve Macaristan ile Trianon Antlaşması, 9 Haziran 1920). Bulgaristan, Ege denizine bakan Güney-Batı Trakya bölgesi Yunanistan'a verilip sadece Karadeniz çıkışı ile sınırlandırılarak cezalandırıldı (Neuilly Antlaşması, 27 Kasım 1919). Müttefiklerinin aksine düşmanlarının fiilî işgaline uğrayan ve savaş sırasında yapılan parçalanma planlarının (Sykes-Picot Antlaşması, 1916) uygulandığı Osmanlı Devleti ise İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan işgalleri ve Ermeni tecavüzleriyle tamamen yok edilmek istendi (Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920).

II. Dünya Savaşı. Savaş sonrası Avrupa'sındaki temel problemlerin başında, yapılan barış antlaşmalarının tartışma konusu olmaları ve yeniden tādil ve gözden geçirilmelerine dair isteklerin giderek artmasıyla Avrupa'da huzurun sağlanamaması gelmekteydi. Ortaya çıkan yeni küçük devletlerin millî hislerdeki aşırılıkları ve azınlık problemlerinin körüklenmesi komşu devletleri birbirleri-

ne düşürdü. Mağlûplara (özellikle Almanya) yüklenen çok ağır savaş tazminatı ve savaş borçları, çok yüksek oranlara tırmanan enflasyon (özellikle Almanya'da), ekonomik gelişmenin bir başka engeli oldu. Siyasî hayata yeni intikal eden kitlelerin politik tecrübelerden yoksun oluşları, siyasî rejimlerde istikrarsızlıklara ve totaliter eğilimlerin hemen her tarafta yaygınlaşıp kuvvet kazanmasına yol açtı. Faşizm (İtalya'da), nasyonal sosyalizm (Almanya'da) akımları gelişerek güçlendi. Rusya'da komünist idare kanlı bir şekilde eski yapıyı yok ederek yerleşmeye çalıştı ve Avrupa -ve dünya- genelinde diğer rejimleri karşısında buldu. Ancak Avrupa'da büyük devlet olarak İngiltere ve Fransa'nın savunuculuğundaki demokratik idare de diktatöryalar karşısında bocalamaya devam etti. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği savaş sonrası dünyasının iki büyük kutbu olarak yükselirken Avrupa parçalanmış, istikrar ve huzurdan yoksun, ekonomik krizlerle boğulacak bir hale düşmüş olarak ikinci plana itildi. Savaşın sona kurulan Cem'iyet-i Akvâm, barışla tesis edilen yeni siyasî düzeni sürdürmekte âciz ve barışı korumada etkisiz kaldı. Bu şartlar içinde Avrupa, kısa zamanda kendisini yeni bir sosyal düzenleme arayışı içinde buldu ve yeni, daha kanlı gelecek olan genel bir savaşa doğru hızla yol almaya başladı.

Almanya'da nasyonal sosyalistlerin iktidarı ele geçirmeleri (1933) bu şartlar içinde gerçekleşti ve hedefleri olan Paris Barış Antlaşması'nın tādili yönünde önemli adımların atılmasına yol açtı. Irkçılık ve yahudi düşmanlığı yeni rejimin başlıca özelliklerindendi ve insanlık tarihinin en kanlı sayfaları yazılmaya başlandı. Böylece Avrupa, barbarlık mefhumuna yeni ve uzun geçmişinde görülen pek çok örneği geride bırakacak bir ihtisas kattı.

Rhein bölgesinin silâhlandırılması (Mart 1936), Avusturya'nın ilhakı (Anschluss, 13 Mart 1938), Çekoslovakya'nın çöktürülmesi, Almanlar'la meskün Südet bölgesinin ilhakı (Münih Konferansı, 29 Eylül 1938), Çekoslovakya'dan artakalan yerlerin işgali ve bu devlete son verilmesi (15-16 Mart 1939), faşist İtalya'nın Habeşistan (1935) ve Arnavutluk'a saldırması (Nisan 1939), komünist Rusya'nın Baltık cumhuriyetlerini (Estonya, Letonya, Litvanya) ele geçirmesi ve Finlandiya'ya saldırması (1939) genel savaşa giden yolda en önemli duraklar oldu. Hitler Alman-

ya'sının Polonya'ya saldırısı (1 Eylül 1939) ise nihayet İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirdi ve II. Dünya Savaşı böylece başladı (3 Eylül 1939). Polonya'daki Alman ilerlemesi Rusya'yı da harekete geçirdiğinden (17 Eylül 1939) bu ülke iki devlet arasında bölüşüldü. Danimarka ve Norveç Almanlar'ca işgal edildi (1940). Rusya Finlandiya'yı kontrolüne aldı (1940) ve bu yöredeki savaşın ilk hamlesi Alman ve Rus çatışmasını beklemek üzere sona erdi. Batı cephesinde Alman kuvvetlerinin yıldırım harekâtı başarı ile sürdü, Hollanda ve Belçika işgal edildi (Mayıs-Haziran 1940). Fransa çöktürüldü ve Paris herhangi bir direnişle karşılaşmadan teslim alındı (14 Haziran 1940). Fransa'nın büyük bir kısmı işgal edilerek Atlantik sahilleri Almanlar'ın eline geçti (19 Haziran 1940). Alman zaferleri İtalya'nın da savaşa katılmasına yol açtı (10 Haziran 1940). Compiègne Mütarekesi ile (22 Haziran 1940) Fransa, "işgal" ve "işgal dışı" ("Vichy" Fransa'sı) olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu gelişmeler karşısında İngiltere tutumu ve azmi ile Avrupa'nın ümidi haline geldi. Winston Churchill idaresinde kurulan (10 Haziran 1940) koalisyon hükümeti, Almanya'ya karşı olan mücadelenin merkezi oldu. İşgale uğrayan ülkelerin hükümetleri ve hükümdarları Londra'da üslenerek direniş örgütleri ettiler. Almanlar'ın İngiltere'yi istila planları Alman hava kuvvetlerinin başarısızlığı yüzünden uygulanamadı. Atlantik'te sürdürülen deniz savaşları da İngilizler karşısında istenilen başarıyı gösteremedi ve denizaltı saldırıları bu defa da Almanlar'ın en önemli kozu oldu.

Savaşın dönüm noktasını, yine Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiltere'nin -dolayısıyla Rusya'nın- yanında Almanya'ya -dolayısıyla Japonya'ya- karşı savaşa girmesi teşkil etti (11 Aralık 1941). Bütün Balkanlar'ı da ele geçiren Alman ordularının, bu korkunç savaşta tarafı kalmayı başaran ve harbin devrili felâketini yaşamayan Türkiye'nin sınırlarına kadar gelip Rusya üzerine yönelmeleri (22 Haziran 1941) savaşın akışını değiştirdi. Almanlar'ın Avrupa yahudilerini biyolojik imhası (5 milyon yahudinin yok edilişi), milyonlarca asker dışında sivil halk kesiminden de milyonlarca savunmasız insanın hayatlarını kaybetmesi, zoraki göçler, kitle halindeki sürgünler ve azınlıkların tasfiyesi ve imhası, büyük kültür ve yerleşim bölgelerinin tamamen tahrip edilmesi, Avrupa'ya tarihinin en kanlı ve yıkımtılı dönemini yaşattı.

Büyük müttefik çıkartmaları, özellikle İtalya (Sicilya, 10 Temmuz - 17 Ağustos 1943) ve Kuzey Fransa (Normandiya, 6 Haziran 1944) üzerinden Almanya'ya yollandı. Böylece öncelikle "mânevî-felsefî" Avrupa'yı ele geçirerek, Orta Avrupa ve Balkanlar'ın Kızıl Ordu eliyle kurtarılma-ya terk edilmesi, 1000 yıl evvelki Avrupa telakkisinin hâlâ yaşamakta olduğunun bir delili olmaktadır.

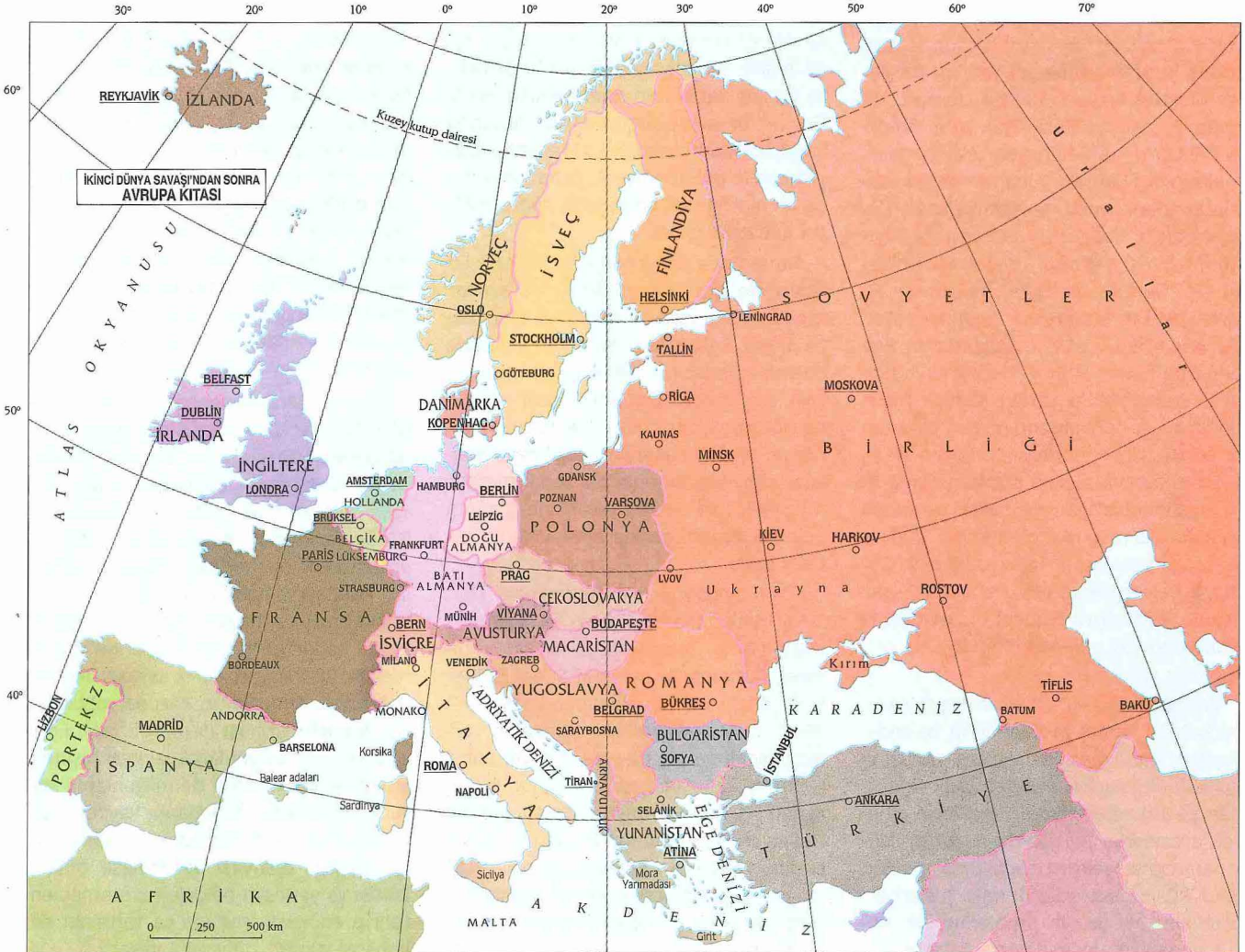
Savaş Sonrası Avrupa. Savaş sonrası Avrupa'sının kaderi Yalta'da Churchill, Roosevelt ve Stalin arasındaki konferansta tayin edildi (4-11 Şubat 1945) ve "Kurtarılmış Avrupa" hakkında kararlar alındı. Ancak Avrupa bu kurtuluşuyla, Orta Avrupa ve Balkanlar dışında işgal ettiği Alman toprakları ve Polonya ile nüfuz ve sistemini "mânevî-felsefî" Avrupa'nın içlerine kadar genişleten komünist Rusya'nın tehdidi ile karşı karşıya kaldı.

Rus işgal ve nüfuzu altında kalan Avrupa'da Komünist blok (Doğu bloku) ortaya çıkarken Batı Avrupa (Batı bloku)

özellikle komünist tehlike karşısında olu-şan, bilinçli ve planlı, temelde savaş sonrası demokratik ve hür dünyanın yeni lideri Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımlarına dayanan (Marshall planı) ekonomik kalkınmasıyla savaşın yaralarını süratle sarmaya başladı. Doğu-Batı zıddiyeti, savaş sonrası Avrupa'sının -dolayısıyla dünyasının- başlıca konusunu ve hâkim karakterini teşkil etti. İşgal altında tutulan Almanya'nın bölünerek iki ayrı devlet halinde ortaya çıkması bu zıddiyetin bir sonucu oldu. Müttefik işgal bölgeleri Federal Almanya'yı, Rus işgalindeki bölge ise Demokratik Almanya'yı oluşturdu (Mayıs, Ekim 1949). Federal Almanya'nın savaş sonrası hızlı kalkınmasındaki müttefik katkısı ve desteği, iki blok tarafından bölünmüş bir şehir olarak kalan ve nihayet serbest bir şehir haline gelen eski başşehir Berlin'in statüsünün korunması ve bundan kaynaklanan krizlerde de kendisini gösterdi (Ruslar'ın Berlin ablukası, 1948-1949;

Berlin Duvarı'nın inşası, 13 Ağustos 1961). Avrupa'da bloklar arası düşmanlık "Soğuk Savaş" halinde sürdü. Batı bloku, Rusya'nın güdümündeki "Demirperde" ülkelerindeki liberal ve milliyetçi ayaklanmaların kanlı bir şekilde bastırılmasında sadece seyirci olarak kaldı (Polonya ve Macar ayaklanmaları, Haziran, Ekim 1956).

Birbirine karşı bloklara bölünmüş Avrupa'daki askerî ittifaklar (NATO 1949, Varşova Paktı 1955) dengeyi sağlayarak silahlı bir çatışmayı önlerken her iki blok da kendi ekonomik dünyasını organize etti (COMECON: "Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Birliği", 1949; EEC: "Avrupa Ekonomik Topluluğu", 1957). Doğu-Batı zıddiyeti, Batı'nın eski rakiplerini birbirlerine daha fazla yaklaştırmaya ve eski düşmanlıkları bir tarafa bırakmaya yöneltti. Alman - Fransız dostluğunun temelleri atıldı (Alman-Fransız Dostluk Antlaşması, 1963). Fransa İngiltere'nin Avrupa Topluluğu'na girişini veto (De Gaulle,

1963) etmekten vazgeçti (Topluluğa kabulü, Aralık 1972, dolayısıyla 1 Ocak 1973). Kısaca "Demirperde" ülkeleri Rusya'nın siyasi ve askerî tahakkümünden kurtulmanın yollarını ararken Batı Avrupa ülkeleri aralarındaki ekonomik birliği de aşarak siyasi bir bütünleşmeyi (Avrupa Topluluğu) amaçlamış ve "Avrupa Birleşik Devletleri"ne gidecek yolda planlı ve ciddi adımlar atmıştır. Böylece "mâne-vî-felsefî" anlamda Avrupa'nın oluşturacağı birlik bir rüya olmaktan çıkacakmış gibi görünmeye başladı.

Bu merhalede iki blok arasındaki zıddiyetin, demokratik haklar ve ekonomik refah noktasındaki yoğunluğunun 1980'li yılların sonlarına doğru etkisini dramatik bir şekilde arttırması ve "Demirperde" ülkelerinin, başta Rusya olmak üzere sistemlerinin bütün zafiyetiyle sarılmaya başlamaları, birlik oluşturmaya yönelik Avrupa'nın planlarını temelinden değiştirebilecek gelişmelerin habercisi oldu. Önce Polonya'da başlayan liberalleşme talepleri ("dayanışma" eylemleri), etkilerini kısa zamanda diğerlerinde de hissettiren ekonomik kriz bütün "Doğu bloku" ülkelerindeki katı rejimi tasfiyeye mecbur kıldı. Tarihî değişme, Rusya'da "açıklık" ve "yeniden yapılanma" politikalarını ortaya atan yeni idarenin (Gorbaçov) iş başına gelmesiyle sürat kazandı (global silâhsızlanma görüşmeleri, Avrupa'da silâh indirimi, ABD ve Rusya devlet başkanlarının buluşmaları). Siyasi gelişmeler, "Hayat ideolojiden üstündür" özdeyişini doğrular bir hal aldı. Polonya dışında Macaristan, Çekoslovakya, nihayet Romanya ve Bulgaristan'da "rejimin kahramanları" yerlerini ve -Romanya örneğinde olduğu gibi- hayatlarını kaybettiler.

Doğu Almanya'dan Macaristan ve Avusturya'ya toplu kaçışların başlaması (19 Ağustos 1989) Doğu blokundaki krizi açık bir şekilde gözler önüne serdi ve iki Almanya'nın kısa bir zaman içinde tekrar birleşmesiyle sonuçlanacak gelişmelerin de başlangıcını teşkil etti. Doğu Almanya'nın pek çok yerinde, özellikle Leipzig ve Doğu Berlin'deki halk gösterileri, hükümetin ve Polit Büro'nun istifasına yol açtı (4 Şubat 1989). Nihayet Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün ve "soğuk savaş"ın bir simgesi olan Berlin Duvarı'nın yıkılması (9 Kasım 1989), bu gelişmenin en önemli durağı oldu. Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl'ün Moskova ziyareti (10 Şubat 1990) ve Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov ile görüşmesi netice-

sinde varılan tarihî mutabakat, Almanlar'ın tek bir devlet yapısı içinde yaşama taleplerinin kabul edilmesi sonucunu verdi. Doğu Almanya'da ilk serbest seçimler yapıldı (18 Mart 1990) ve komünist olmayan bir idare iş başına geçti. Neticede Doğu Almanya resmen Varşova Pakti'nden çıkıp (24 Eylül 1990) Federal Almanya'ya iltihak ederek tarihe karıştı (2. Alman Birliği'nin kurulması, 3 Ekim 1990).

Paris'te düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'ndan beri içinde bulunduğu "soğuk savaş"a, cepheleşme ve bölünmüş olma haline son verdi (Kasım 1990). Arnavutluk dışında Avrupa ülkelerinden başka Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın dahil olduğu otuz dört ülkenin imzaladığı bu tarihî anlaşma, Avrupa'da 1985'ten sonra başlayan demokratikleşme hareketlerinin bir sonucu olarak gelecekte Avrupa'nın çok farklı bir yapılaşmaya gideceğini ortaya koymaktadır. Nato ve Varşova paktları Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı zirvesinde karşılıklı saldırmazlık ilân etmişler ve on altı Nato ülkesi ile altı Varşova ülkesi arasında, Atlantik'ten Urallar'a kadar geniş bir bölgede yer alan "klasik" silâhlarda büyük çapta indirimler yapılması karar altına alınmıştır (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması). Bunu Varşova Pakti'nin feshedileceğinin resmen açıklanması takip etmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Avrupa'da insan hakları, demokrasi ve hu-

kuk devleti kavramlarını dile getirerek bunları temel ve ortak değerler olarak ilân etmiştir. Böylece, Aydınlanma devri ve Fransız İhtilali ile geçerlilik kazanan Avrupa'nın evrensel değerlerinin eski Doğu bloku ülkeleri tarafından da benimsenmesi kesinleşmiştir. Ortak bir demokrasi kavramı yanında ekonomik özgürlükler ve pazar ekonomisine geçiş esas alınmıştır. Kısaca, 1789 Fransız İhtilali 1917 Komünist İhtilali'ne karşı mutlak bir zafer kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Seignobos, *Tarih-i Siyasî 1814-1896: Asr-ı Hâzırda Avrupa* (trc. Ali Reşâd), İstanbul 1324-26, I-III; a.mlf., *Tarih-i Medeniyet* (trc. Ahmet Refik Altınay), İstanbul 1328, I-III; a.mlf., *Avrupa'nın Tarihi* (trc. Ali Kemal Aksüt), İstanbul 1938; a.mlf., *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi* (trc. Semih Tiryakioğlu), İstanbul 1960; Ahmet Hamid Ongunsu, *Avrupa Diplomasi Tarihi, 1815'den İtibaren*, İstanbul 1927; H. G. Wells, *Cihan Tarihinin Umumi Hatları*, İstanbul 1927-28, I-V; Ruhi Develioğlu, *1877'den Umumi Harbin Nihayetine Kadar Avrupa ve Dünya Siyasetine Umumi Bir Nazar*, İstanbul 1936; E. Rossier, *Avrupa'nın Siyasî Tarihi 1815-1919* (trc. Ali Kemal Aksüt), İstanbul 1943; Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasî Tarih*, İstanbul 1944; S. A. Fischer-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521-1555*, Cambridge 1959; Bekir Sıtkı Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*, Ankara 1961, II/2; G. Stadtmüller, *Geschichtliche Ostkunde*, München 1963, I-II; H. Gollwitzer, *Europabil und Europagedanke*, München 1964; Fahri Armaoğlu, *Siyasî Tarih 1789-1960*, Ankara 1964, tür.yer.; J. Pirenne, *Başlangıcından Bugüne Kadar Dünya Tarihi* (trc. Nihal Önal v.dğr.), İstanbul 1965, I-IV; *Handbuch der Europäischen Geschichte* (ed. Theodor Schieder), Stuttgart 1968-73, I-VII; Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih*, İstanbul 1985, tür.yer.; TA, IV, 289-295; F. A. Brockhaus, *Brockhaus Enzyklopädie*, Wiesbaden 1968, V, 771-777.

KEMAL BEYDILLİ

Avrupa kıtasını Asya'ya bağlayan Boğaziçi (Üstte) ve Fatih Sultan Mehmet köprüleri - İstanbul

III. KITADA İSLÂMİYET

Avrupa'da nüfus bakımından ikinci din olan İslâmiyet doğuşundan kısa bir süre sonra buraya ulaşmış ve kıtayı etkileyerek müslümanların çalışma ve gayretleriyle tesirini asırlarca siyasî, kültürel, iktisadî alanlarda sürdürmüştür. Bu tesir batıda Endülüs'ün, doğuda ise kuzeyden gelen kabilelerin müslümanlaşması ve Osmanlı Devleti'nin geniş topraklara hâkim olmasıyla ortaya çıkmıştır. Endülüs ve Osmanlı Devleti hâkimiyetleri sırasında Avrupa'nın büyük bir kısmı kontrol altına alındı ve böylece İslâmiyet halk arasında yayılma imkânı buldu.

Batı Avrupa. İslâmiyet'in Avrupa ile ilk teması, kıtanın güneybatı bölgelerinde-